

Janusz Fedirko

**AFGANISTAN W POLSKICH BADANIACH NAUKOWYCH.
ZARYS CHRONOLOGII I PROBLEMATYKI¹**

Polskie badania naukowe dotyczące Afganistanu należą do najwcześniejszych w nauce europejskiej. Ich historia trwa już blisko trzy stulecia i choć o ich ciągłości w minionych wiekach z oczywistych względów nie mogło być mowy, udział Polaków w naukowym poznaniu kraju Hindukuszu jest wyraźnie zauważalny.

Historyczne granice tworów politycznych istniejących w przeszłości na obszarze politycznej jurysdykcji obecnego państwa powodują, że dziedzictwo cywilizacyjno-kulturowe tych niegdyś niezależnych podmiotów prawno-międzynarodowych lub ich części, jest zaliczane do narodowego dziedzictwa zarówno Afganistanu, jak i krajów sąsiednich. Dlatego też pojęcia Afganistan nie zawężam w niniejszym szkicu do granic obecnych, ustalonych stosunkowo niedawno, bo na przełomie XIX i XX w.², choć badania współczesne odnoszące się do terenów wyznaczonych sto lat temu oficjalnymi granicami dotyczą tylko obecnego obszaru państwa. Badania obejmują szeroko pojęte dziedzictwo kulturowe, powstałe na ziemiach Afganistanu lub identyfikowanych z państwami i jurysdykcjami będącymi poprzednikami na tych obszarach państwa afgańskiego³.

Termin „polskie” oznacza odniesienie się do osiągnięć naukowych osób należących kulturowo do polskiej przestrzeni etnicznej, najczęściej władających językiem

¹ Pragnę złożyć Pani prof. dr hab. Annie Krasnowolskiej z Instytutu Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego podziękowania za trud przejrzenia i skreślenia krytycznych uwag do pierwszej wersji niniejszego artykułu.

² Granica z Rosją w 1895 r., z Indiami Brytyjskimi w 1893 r. (linia Duranda), z Iranem zaś w 1903 r., choć początek rozgraniczenia między Afganistanem a Persją nastąpił w latach 70. XIX w. (arbitraż brytyjski w sporze o Sistan).

³ Mieszkańcy ziem afgańskich wywarli trwałe piętno na dziejach Ariów, Imperium Achemenidów, Baktrii, Gandhary, Imperium Kuszanów, Heftalitów, Sasanidów, Kalifacie, emiratach: Tahirydów, Saffarydów i Samanidów, Chorezmi, Imperium Ghaznawidów czy Ghorydów.

polskim jako podstawowym komunikatorem lingwistycznym⁴. Jest to praktycznie tożsame z narodowością. Pochodzenie etniczne ludzi pogranicza, często zagmatwane i trudne do szczegółowej identyfikacji, klasyfikowałem według kryterium języka jako podstawowego identyfikatora kulturowego. Tak więc dla mnie Jan Witkiewicz jest Polakiem, choć niektórzy badacze (L. Dupree) uważali go za Litwina.

Chronologicznie próbowałem w niniejszym szkicu objąć trzy ostatnie wieki, choć dowody na wspólne wcześniejsze kontakty wydają się niezbite⁵. Niektóre hipotezy naukowe wskazują, iż wzajemne kontakty mogły trwać jeszcze dłużej⁶. Oczywiście ten ogromny przedział czasowy w konfrontacji ze szczupłością miejsca do jego przedstawienia powoduje, że jest to wybór, a więc musi być w pewnym stopniu ułomny.

Pierwszym polskim i europejskim znawcą tych terenów był jezuita, ksiądz Tadeusz Juda Krusiński (1675–1757)⁷. Zdolności lingwistyczne pozwoliły Krusińskiemu w dobrym stopniu opanować osiem języków obcych, co miało ogromny wpływ na jego życie i badania w Azji. W latach 20. XVIII w. był w Afganistanie⁸; opisał agresję afgańską na Persję, czego efektem jest dzieło⁹ wydane w Lipsku. Był świadkiem zdobycia tronu perskiego przez afgańskich Ghilzajów w 1722 r.¹⁰; był też w Persji w czasie pierwszego, historycznego zwycięstwa afgańskiego w starciu z rodzącym się imperium rosyjskim w 1726 r.¹¹; przeżył zdobycie Teheranu przez Afganów w 1725 r.¹², wcześniej zaś, w 1722 r. zdobycie stolicy safawidzkiej – Isfahanu.

Krusiński jako pierwszy w literaturze europejskiej pozostawił opis ziem afgańskich z próbą regionalizacji geograficznej; wspomina o królestwie Kabulu, o sąsiadach¹³, imponuje wiedzą o górach Afganistanu¹⁴, sieci rzek¹⁵, mówi o trudnym charak-

⁴ Polacy działający w Imperium Rosyjskim jako poddani cara, mogli publikować wyłącznie w języku rosyjskim, co nie oznaczało – jak to niejednokrotnie udowodnili ci, którzy mieli ku temu dziejową okazję – ich rusyfikacji (liczne powroty do ojczyzny po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r.).

⁵ Wystarczy pobieżna analiza *Roczników...* Jana Długosza, wybitnego XV-wiecznego historyka, gdzie znajduje się dużo informacji o Wschodzie, w tym o Mongołach (Tatarach), Tamerlanie, emirze Balchu (którego imię, w związku z krucjatą, trafiło do Polski w XIV w.), Tochtamyszu, chanie Złotej i Błękitnej Ordy (jego syn, Dżelal ad-Din, brał udział po polskiej stronie w bitwie pod Grunwaldem), islamie, a także o Spytku z Melsztyna, którego domniemana śmierć w Samarkandzie nie jest wykluczona.

⁶ Szczególny to typ kontaktów: handel słowiańskimi niewolnikami (eksport do emiratu Samanidów) przez żydowskich kupców w zarania polskiej państwowości (egzemplifikacja tego procedury znajduje się na Drzwiach Gnieźnieńskich, oraz w wielu przekazach pisanych stanowiących cenne źródło do badania zagadnienia).

⁷ W literaturze występuje różna datacja śmierci Krusińskiego, od 1751, przez 1756 i 1757. Ponad wszelką wątpliwość Krusiński zmarł w 1757 r. (nekrolog w Archiwum Jezuitów w Watykanie, za: A. P. Bieś SJ, L. Grzebień SJ, M. Ingot SJ, *Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego*, t. 1: *Polonia*, Kraków 2002, s. 372); J. Sierakowska-Dyndo, *Rzeczpospolita Polska i Persja – wzajemne kontakty*, [w:] *Archiwum sztuki perskiej ze zbiorów polskich*, red. T. Majda, Warszawa 2002; W. Słabczyński, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa 1988; W. i T. Słabczyńscy, *Słownik podróżników polskich*, Warszawa 1992.

⁸ Wówczas jeszcze Afganistan jako państwo nie istniał.

⁹ T. Krusiński, *Chronicon peregrinantis seu Historia ultimi belli Persarum cum Afghwanis*, Lipsk 1731.

¹⁰ Pełny tytuł dzieła traktującego o wydarzeniach z lat 20. XVIII w. Persji brzmi: *Tragica verentis belli Persici historia per repetitas clades ab anno 1711 ad an. 1728 continuata. Post gallicos, hollandicos, germanicos ac demum turcos auctore patre Th. Krusiński S.J. Missionario Persico; accessit ad eandem Historiam Prodromus, iteratis typis subiectus*, Leopoli 1740.

¹¹ *Ibidem*, s. 426–523, także: G. C. Kohn, *Encyklopedia wojen*, przeł. P. Amsterdamski, Warszawa 1998, s. 11.

¹² O czym pisze w drugiej i trzeciej części swego dzieła.

¹³ „Królestwo Kabulu oddzielone jest na północy od Tatarii górami Emaus, inaczej zwanymi Kaukazem. Góry te ciągną się od Chin na wschodzie do Persji na zachodzie. Z nich wypływają Ganges i Indus. Ludzie Wschodu

terze mieszkańców, znanych mu doskonale z osobistych kontaktów. Przez wiele lat uchodził za jedyny w Europie autorytet i źródło rzetelnych informacji o kraju Hindukuszu. W swoim czasie nie miał żadnych naukowych konkurentów w dziedzinie Persji i Afganistanu (także Kaukazu), był swoistą encyklopedią spraw wschodnich. O jego publikacje (przekłady) walczyły największe europejskie oficyny wydawnicze. Był jednym z pierwszych polskich naukowców o międzynarodowej renomie. Niestety, w kraju pozostał nieznan, do dziś zresztą, nie licząc wąskiego grona specjalistów, jest postacią prawie anonimową. Jego pisarski dorobek był przedmiotem wielu drukowanych przez innych streszczeń, przeróbek, plagiatów.

W latach 1837–1839 Jan Prosper Witkiewicz, oficer w służbie rosyjskiej, podczas misji dyplomatycznej do Buchar, a następnie do Persji i Afganistanu, gromadził materiały geograficzne oraz wykonywał zdjęcia topograficzne i choć jego dorobek naukowy w tym zakresie jest nader skromny ze względu na awersję do pisania (co często sam podkreślał¹⁶), pozostawił 5 interesujących itinerariów¹⁷. Dają one dokładny obraz komunikacyjno-aprowizacyjny Afganistanu końca lat 30. XIX w. Witkiewicz dostarczył dworowi w Petersburgu koniecznej i nieodzownej wiedzy do prowadzenia przez Rosję polityki innymi niż w czasie pokoju metodami¹⁸. Rosjanie nie skorzystali jednak z pionierskiej działalności porucznika Jana Prospera Witkiewicza, który choć dysponował nader skromnymi środkami, to osiągnięte wyniki w czasie misji jego życia, okazały się nieprzeciętne¹⁹. Jan Witkiewicz²⁰ pozostawił inne prace o charakterze naukowym, a mianowicie 12 słowników języków orientalnych²¹, liczących każdy od 600 do 900 stron, ponad 100 map nakreślonych odręcznie, mnóstwo zeszytów z baśniami, podaniami i pieśniami ludów środkowozjatyckich²². O jego naukowym zacięciu wspominają liczni autorzy: W. A. Massalski, A. Humboldt, I. Błaramberg, ze współ-

nazywają te góry Kaf Dagi". Za: *Tragica vertentis belli Persici historia...* Przytoczono za: B. Chwaściński, *Hindukusz*, „*Taternik*” 1962, nr 2-4.

¹⁴ W stosunku do Hindukuszu Krusiński używa wielu nazw: Taurus, Kaukaz, Paroponusus, Imaus, Kaf Dagi.

¹⁵ Wspomina rzekę Oxus (Amu-darię), Indus, Ganges.

¹⁶ „Miałem zawsze wstręt do piśmiennictwa...”, cytuje Jana P. Witkiewicza już po jego śmierci Tomasz Zan w *Liście do hrabiego Karola Chodkiewicza*. Zob. T. Zan, *List do Karola hr. Chodkiewicza nr 27 z dn. 10 VI 1842 z Bienicy*, „*Kronika Rodzinna*” 1885, nr 5 [z archiwum domowego hr. Przeździeckich].

¹⁷ Z których cztery znajdzie czytelnik u W. Massalskiego (W. Massalski, *Pierwszy Polak w Afganistanie*, „*Przegląd Geograficzny*” 1928, t. 8) i W. Jewsiewickiego (zob. przyp. 19).

¹⁸ Parafraza słów von Clausewitz, które brzmią: „Wojna jest tylko dalszym ciągiem polityki prowadzonej innymi środkami”. C. von Clausewitz, *O wojnie*, przeł. A. Cichowicz i L. Koc, Warszawa 1958, s. 22.

¹⁹ Zob. W. Jewsiewicki, *Batyr. O Janie Witkiewiczu 1808–1839*, Warszawa 1983.

²⁰ Jan Prosper Witkiewicz (1808–1839), w wieku 15 lat został skazany na śmierć przez rosyjskiego zaborcę za autorstwo i kolportaż patriotycznych wierszyków, wyrok zamieniono na długoletnie więzienie w twierdzy, a potem wcielono go do armii carskiej. Biegle mówił kilkunastoma językami (znał ich 19, o czym zaświadcza towarzysz jego niedoli, Alojzy Pieślak, a miał o tym sposobność się przekonać Aleksander von Humboldt). Znał też na pamięć Koran w oryginale. Taką wiedzę przyswoił sobie i opanował w wieku 20 lat, będąc szeregowym żołnierzem aręsztanckich rot.

²¹ Witkiewicz, prawdopodobnie jako pierwszy Polak, znał zarówno perski, jak i paszto.

²² Wszystkie te skarby zniknęły z pokoju hotelowego zaraz po skrytobójczym zabójstwie Witkiewicza. Zniszczone w całości chyba nie zostały; przypuszczalnie spoczywają gdzieś na zakurzonych półkach jakiegoś archiwum rosyjskiego. Zob. J. Ciechanowicz, *W bezkresach Eurazji. Uczni polscy w Imperium Rosyjskim*, Rzeszów 1997.

czesnych: prof. B. Olszewicz²³, W. Jewsiewicki, J. Ciechanowicz, A. Kijas, W. Dżakow, L. Goldenberg.

Na przełomie lat 70. i 80. XIX w. powstało studyjne opracowanie na temat Afganistanu pióra Wacława Nałkowskiego, wybitnego geografa polskiego, propagatora nauczania rozumowego, pozytywisty²⁴: *Afganistan. Zarys porównawczo-geograficzny*. Ów opis ukazał się drukiem dwukrotnie w 1879 r. W 1885 r. Nałkowski ponownie przypomniał czytelnikom Afganistan, ze względu na wydarzenia w Azji Centralnej, prokurujące zainteresowanie tym regionem. Nowa publikacja ukazała się w dwóch częściach, a jej tytuł brzmiał: *Afganistan i jego stanowisko geograficzno-dziejowe*²⁵. Było to pierwsze w piśmiennictwie polskim *stricte* naukowe przybliżenie tego kraju od czasu ukazania się materiałów Tadeusza Krusińskiego²⁶, uwzględniające aktualny na tamten czas stan wiedzy o hindukuskim państwie. Napisane zostało pod wpływem dominujących wówczas trendów naukowych proweniencji niemieckiej – fundamentów wiedzy geograficznej Wacława Nałkowskiego.

W latach 80. XIX w. marginalnie przypomniał kraj Hindukuszu ksiądz Stanisław Załęski w pracy *Missye w Persyi w XVII i XVIII w. pod protektoratem Polski. Szkic historyczny*. W relacji tej znajdujemy sporo nieścisłości, lecz nie charakterystyka geograficzna była podstawowym przesłaniem owego szkicu. Przypomina on bowiem po raz kolejny, za F. K. Zielińskim²⁷, ogromny wkład księdza Krusińskiego w rozwój stosunków polsko-perskich²⁸.

W połowie lat 80. XIX w., w związku z zaognieniem sytuacji w Azji Środkowej i ostatecznym ustaleniem południowych granic Rosji, ukazała się w polskiej prasie interesująca analiza tych problemów pióra generała Wojciecha Chrzanowskiego²⁹. Do

²³ Prof. B. Olszewicz umieścił nazwisko Jana Witkiewicza w chronologii *Dziewięciu wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 500.

²⁴ Wacław Nałkowski (1851–1911), wybitny uczony, geograf, autor m.in. *Zarysu geografii powszechnej rozumowej. Wielkiego atlasu geograficznego* (wspólnie z Andrzejem Świętochowskim), ojciec pisarki Zofii Nałkowskiej. Zob. J. Babicz, Wacław Nałkowski, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej*...

²⁵ W. Nałkowski, *Afganistan i jego stanowisko geograficzno-dziejowe*, „Ateneum” 1885, t. 2, s. 431–452, t. 3, s. 99–119. Publikacja ta została powielona w 1901 r. – zob.: W. Nałkowski, *Afganistan i jego stanowisko geograficzno-dziejowe*, [w:] idem, *Ziemia i człowiek, szkice i studia geograficzne*, Warszawa 1901. Wcześniej zaś, obszerny artykuł hasłowy w monumentalnej, 55-tomowej *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej* Saturna Sikorskiego, wzbogacony czterema ilustracjami, zob.: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, wyd. S. Sikorski, kom. red. J. Alexandrowicz et al., t. 1, Warszawa 1890, hasło: *Afganistan*.

²⁶ Percepcja czytelnicza dzieł Nałkowskiego w Polsce zdecydowanie przewyższała tę, która była udziałem Krusińskiego, publikacje Nałkowskiego ujrzały światło dzienne w języku polskim i w zdecydowanie większym nakładzie, lecz pisma Krusińskiego, tworzone po łacinie, miały rezonans ogólnoeuropejski.

²⁷ F. K. Zieliński, *Książka Krusiński. Wiadomość historyczna*, „Biblioteka Warszawska” 1841, t. 4.

²⁸ W czasie wizyty w Polsce, 22 sierpnia 1977 r., podczas przemówienia powitalnego w Pałacu Rady Ministrów, szachinszach Iranu Mohammed Reza Pahlavi stwierdził: „...jedno z najważniejszych badań dotyczących historii Iranu, dokonane było właśnie przez polską naukę. Wystarczy, jeśli tu wymienię wspaniałe dzieło poświęcone historii Cesarstwa Iranu, jakie się ukazało dokładnie 250 lat temu, autorstwa Tadeusza Krusińskiego. Dzieło to można zakwalifikować jako prekursorskie w europejskich studiach nad historią Iranu”. Cyt. za: M. Kieffer-Kostanecka, *Polak pierwszym autorem europejskim historii Persji*, „Notatki Płockie” 1977, nr 4. Ówczesny okres w dziejach Iranu jest nierozzerwalnie związany z Afganistanem, gdyż wówczas, w czasie najazdu Ghilzajów na Persję, rozpoczęty został demontaż dynastii Safawidów, który doprowadził po ponad dwudziestu latach do powstania państwa afgańskiego (1747 r.). Wcześniejsze próby uzyskania niezależności (ruch *Rouszanija*, liczne powstania przeciw Nadir Szahowi) opisuje J. Sierakowska-Dyndo w: *Afganistan – narodziny republiki*, Warszawa 2002.

²⁹ W. Chrzanowski, *Anglia i Rosja w Azji środkowej – Memoriał generała Wojciecha Chrzanowskiego o stanie rzeczy w Afganistanie*, „Głos Polityczny” 1885, nr 1, 2, 7, 9, 10.

tego samego nurtu należą szeroko wówczas znane w Europie pisma Józefa Popowskiego, dywagującego nad możliwymi scenariuszami rozwoju sytuacji na terenie Azji Środkowej (relacje Rosja – Wielka Brytania), na którym Afganistan zajmował poczesne miejsce³⁰.

Kolejna wybitna postać związana z Afganistanem to Leon Barszczewski³¹, wszechstronny badacz Azji Środkowej – Polak w służbie rosyjskiej, niezmordowany podróżnik, towarzysz eksploracji Sokołowa³², W. Lipskiego³³, I. Jaworskiego³⁴, J. Chaffanona³⁵, P. Bonvalota³⁶. Ten skromny uczony miał bardzo szerokie zainteresowania. Był glaciologiem³⁷, geologiem, archeologiem, przyrodnikiem, etnografem, religioznawcą, topografem, odkrywcą³⁸, wybitnym fotografikiem³⁹. Zgromadził dużą kolekcję okazów etnograficznych, archeologicznych i przyrodniczych, na bazie której utworzył muzeum w Samarkandzie. Spośród jego kilkunastu podróży środkowoazjatyckich, dwie zaprowadziły go do Afganistanu, do Mazar-i-Szarif⁴⁰ i Badachschanu⁴¹. Barszczewski planował także w 1885 r. wielką wyprawę do Tybetu, prowadzącą aż do Lhasy, lecz nie zdołał zebrać potrzebnych funduszy⁴². Maria M. Blombergowa, w swym artykule przybliżającym dokonania Leona Barszczewskiego na niwie archeologicznej konstatuje:

[...] liczne wyprawy, które przedsięwziął Barszczewski z Samarkandy miały na celu badania nowo wcielonych terenów oraz rozpoznanie i wytyczenie dróg strategicznych wiodących do centrów krajów sąsiadujących, między innymi w Emiracie Buchary i Afganistanie⁴³.

³⁰ J. Popowski (1841–1910), pseud. Eugeniusz Nowina, *Ein Reichsrathabgeordneter, powstaniec, Sybirak, austrofil, galicyjski działacz posel do Sejmu Krajowego i Rady Państwa (z okręgu myślenickiego), autor m.in. Antagonismus der englischen und russischen Interessen in Asien. Ein militarpolitische Studie*, Wien 1890; *Anglia i Rosja w Azji*, „Przegląd Polski” 1889–1890; *The Rival Powers in Central Asia*, London 1893 (tłumaczenie publikacji z 1890 r. wydanej w języku niemieckim).

³¹ Zob. M. Bero, *Obraz kultury ludów Azji Środkowej w materiałach Leona Barszczewskiego*, [w:] *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej. Z polskich badań dawnych i współczesnych*, red. Z. Jasiewicz, Poznań 1983.

³² Geolog rosyjski, z którym w 1894 r. Barszczewski odbył wyprawę na lodowce Gór Hisarskich.

³³ Botanik rosyjski, z którym podróżował L. Barszczewski w 1896 r.

³⁴ J. E. Jaworski, profesor uniwersytetu w Odessie.

³⁵ Podróżnik francuski, z którym odwiedził miejsce urodzenia Tamerlana (choć mylnie je zidentyfikował, nazywając je Isaar. Tamerlan urodził się w pobliżu Chodża-Ilgar). Zob.: W. Słabczyński, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa 1988.

³⁶ P. G. Bonvalot, podróżnik francuski, autor wielu książek podróżniczych – po polsku ukazała się: *Przez Kaukaz i Pamir do Indii*, tłum. A. Kotaliska, Łódź 1986.

³⁷ L. Barszczewski jako pierwszy Polak badał lodowce Azji Środkowej.

³⁸ Barszczewski odkrył m.in. źródła mineralne, pokłady rudy i drogich kamieni (w tym złota i diamentów). Zob.: W. Słabczyński, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa 1988. Uchodzi za współodkrywcę najstarszej części Samarkandy – Afrasijab.

³⁹ Za zdjęcia lodowców Gór Hisarskich otrzymał Barszczewski w 1895 r. w Paryżu złoty medal na wystawie fotograficznej.

⁴⁰ Zob. L. Barszczewskij, *Puti od Amu-darii k Mazar-i-Szerif. Raport o drogach do Afganistanu i Indii*, Archiwum PAN, Warszawa, zespół III/131/t1.

⁴¹ W. Kramer, *Historia odkryć geograficznych. Odkrywcy i badacze Ziemi*, red. i uzup. W. J. Staszewski, Warszawa 1963 (jak wynika z zapisu bibliograficznego, autorem całości jest dr W. Kramer, W. J. Staszewski dokonał uzupełnień w polskiej edycji i redakcji tekstu).

⁴² Zob. M. M. Blombergowa, *Leon Barszczewski – badacz starożytnej Samarkandy*, „Archeologia Żywa” 2005, nr 1. Zob. także: eadem, *Badania archeologiczne Polaków na terytorium Imperium Rosyjskiego w XIX i na początku XX w.*, Łódź 1993.

⁴³ *Ibidem*.

Praktycznie cały dorobek naukowy Barszczewskiego pozostał w języku rosyjskim i poza drobnymi pracami jest w Polsce nieznany⁴⁴. Był gorącym patriotą – polskość dla niego, tak jak i dla wielu innych wówczas, była najwyższą wartością, stając się zarazem przeszkodą w pełnej realizacji planowanych zamierzeń i w dostąpieniu stosownego uznania naukowego⁴⁵.

Innym badaczem, który zdobył szeroką wiedzę o Afganistanie był Bronisław Grąbczewski⁴⁶. Poruszał się przy tym nie po samym Afganistanie, ale po jego obrzeżach⁴⁷. Poznał Wachan – wtedy niepodległy chanat, który potem musiał zniknąć z mapy świata, by zadowolić dwa imperialistyczne mocarstwa⁴⁸. Przyznany został Afganistanowi w 1895 r., którego emir przyjął prezent bez entuzjazmu a wręcz z niechęcią⁴⁹. Informacje o podróżach Bronisława Grąbczewskiego w polskiej prasie (w tym naukowej) ukazywały się sporadycznie⁵⁰. W latach 20. XX w. wyszły drukiem odtworzone przez podróżnika z pamięci po kilkudziesięciu latach, wydane w trzech tomach *Podróże*⁵¹ (wznowione w 1958 r. w wydaniu jednotomowym⁵²), bogato ilustrowane i opatrzone mapą, a także *Wspomnienia myśliwskie*⁵³ i *Na służbie rosyjskiej*⁵⁴. Również prasa codzienna drukowała wspomnienia wielkiego podróżnika⁵⁵. Bronisław Grąbczewski może być bez wątplenia zaliczony do ludzi nauki. Charakter wypraw do Kandzutu⁵⁶ czy Kafiristanu⁵⁷ nie pozostawia żadnych w tym wypadku złudzeń⁵⁸. Najważniejsze jego odkrycia zaliczone zostały do osiągnięć geografii, w historii której ma utrwaloną, bardzo wysoką pozycję, szczególnie zaś w historii odkryć geograficz-

⁴⁴ W 1902 r. w „Naokoło Świata”, nr 1, 2, 17, 19, 23 i 24 ukazały się dwa artykuły Leona Barszczewskiego.

⁴⁵ Barszczewski odmówił konwersji na prawosławie, co było wówczas równoznaczne w Rosji z marginalizacją i wręcz degradacją w życiu zawodowym. Już propozycja przejścia na wschodni ryt chrześcijaństwa była dowodem wielkiego uznania dla Barszczewskiego i składana była tylko licznym, wybitnym jednostkom spoza tej grupy wyznaniowej.

⁴⁶ Zob. M. Marciniak, *Bronisław Grąbczewski jako badacz kultury ludów Azji Środkowej*, [w:] *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej. Z polskich badań dawnych i współczesnych*, red. Z. Jasiewicz, Poznań 1983.

⁴⁷ Analizując mapę Meyersa (Lipsk 1888), z końca XIX w., można dojść do wniosku, że jednak znał peryferyjne obszary Afganistanu z autopsji, gdyż na wspomnianej mapie tereny na północ od Amu-darii (Piandżu) są oznaczone jako jurysdykcja afgańska. Wówczas to monarchia afgańska była otoczona od północnego zachodu zależnymi, choć nominalnie niepodległymi siedmioma państwami: Kandzudem, Badachszanem, Darwazem, Szugnanem, Roszaniem, Wachanem i Kafiristanem. Najbardziej hemetyczny, a zarazem uzależniony od Kabulu był Kafiristan, na wjazd do którego Abd ar-Rachman nie udzielił zgody ani Barszczewskiemu, ani Grąbczewskiemu.

⁴⁸ Wachan został anektowany w 1980 r. przez ZSRR.

⁴⁹ Zob. L. Dupree, *Afghanistan*, Princeton 1973. „Daremnie emir Abd ar-Rahman protestował przeciwko podporządkowaniu jego władzy tzw. Korytarza Wachańskiego narzekając, iż dość ma kłopotów z własnymi ludami, by jeszcze brać odpowiedzialność za kirgiskich rozbójników w Wachanie i Pamirze”.

⁵⁰ Np. F. Chłapowski, *Podróż kapitana Br. Grąbczewskiego w Środkowej Azji*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 1891, z. 1, t. 18. Była to pierwsza polska publikacja o podróżach B. Grąbczewskiego.

⁵¹ B. Grąbczewski, *Podróże*, Warszawa 1924–1926, t. 1: *Kaszgaria. Kraj i ludzie*, t. 2: *Przez Pamir i Hindukusz do źródeł rzeki Indus*, t. 3: *W pustyniach Raskemu i Tybetu*. Tytuł 2 tomu jest mylący, Grąbczewski nie przeprawił się przez Hindukusz, a zbieg rzek Hunza i Nagar przyjął błędnie jako źródła Indusu, które w rzeczywistości leżą kilkaset km dalej na południowy wschód. Za ich odkrywcę uchodzi Szwed Sven Hedin (w czasie podróży w latach 1905–1908), choć do literatury światowej wiadomość o źródłach Indusu trafiła już XVII w. (A. Kircher, *China monumentis, qua saris qua profanis...*, Amsterdam 1667, s. 48b–49b, 64b).

⁵² B. Grąbczewski, *Podróże po Azji Środkowej*, Warszawa 1958.

⁵³ W 1925 r.

⁵⁴ W 1926 r., wznowienie w 1990 r. przez wydawnictwo „Przedświt” z Warszawy.

⁵⁵ Od 1923 r. „Kurier Polski”.

⁵⁶ Obecnie Hunza.

⁵⁷ Obecnie Nuristan.

⁵⁸ Píše o tym Maria Marciniak w eseju *Bronisław Grąbczewski jako badacz kultury ludów Azji Środkowej*.

nych⁵⁹. To w dużym stopniu dzięki niemu zniknęły ostatnie białe plamy na mapie kontynentu, w jego trudno dostępnym środku.

Także w dziedzinie botaniki i zoologii jego wkład jest nie do przecenienia⁶⁰. W dowód uznania jego odkryć na tym polu jego następcy – badacze, upamiętnili go nadając nazwy okazom przyrodniczym przez niego odkrytym⁶¹. Jeszcze niedawno żyli w Hunzie ludzie, którzy pamiętali Grąbczewskiego z okresu jego pobytu u schyłku XIX w.; spotkała takiego człowieka i rozmawiała z nim Jadwiga Pstrusińska⁶². Grąbczewski w swych peregrynacjach dwukrotnie napotkał swego brytyjskiego konkurenta w ówczesnej konfrontacji rosyjsko-brytyjskiej w tej części Azji – Francisca Younghusbanda⁶³.

Księżę prof. Władysław Ansgary Massalski to kolejny wybitny Polak związany życiem i dorobkiem naukowym bezpośrednio z Azją Środkową, pośrednio także z Afganistanem. Massalski w samym Afganistanie nie był, lecz poznał doskonale bieg granicznej Amu-darii, pisząc szczegółową lecz niedokończoną monografię o tej rzecce⁶⁴. Jego polskość (co podważają niektórzy sowieccy naukowcy) jest bezsporna⁶⁵, choć nieliczni autorzy zaliczają go do nauki rosyjskiej⁶⁶. Postawa samego Massalskiego nie budzi w tym względzie żadnych wątpliwości: po uzyskaniu niepodległości przez Polskę opuścił na zawsze Azję Środkową, choć miał satysfakcjonującą posadę profesora⁶⁷ na uniwersytecie w Taszkencie. W Polsce pod koniec życia objął zaszczytne stanowisko prezesa Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

Massalski swoimi publikacjami przybliżył polskiemu czytelnikowi kraj Amannullaha w przededniu wizyty afgańskiego monarchy w Polsce⁶⁸. Artykułem o Janie

⁵⁹ Najważniejsze prace Grąbczewskiego wciąż nie zostały opublikowane, znajdują się w rękopisach lub maszynopisach, jak podają W. T. Słabczyński, a zlokalizowane są głównie w Akademii Nauk Rosji w Petersburgu, Rosyjskim Towarzystwie Geograficznym w Petersburgu, petersburskim oddziale Akademii Nauk Instytutu Wschodniego Rosji, Centralnym Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym w Moskwie, oraz w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Uzbekistanu w Taszkencie. Pierwszą próbę systematyki jego dokonań, z krytycznym podejściem do osiągnięć, stworzył dopiero w latach 80. XX w. tadżycki naukowiec, N. M. Akramow; zob.: N. M. Akramow, *Woprosy istorii, archieologii i etnografii narodow Pamira i Pripamira w trudach B. L. Grombczewskogo*, Duszanbe 1974.

⁶⁰ Kolekcje roślin zebrane i przywiezione przez Grąbczewskiego z serca kontynentu są zdeponowane w Instytucie Botanicznym Akademii Nauk Rosji i w Instytucie Zoologicznym tejże Akademii.

⁶¹ Nazywając np. od jego imienia podgatunek ptaka, *Tetraogallus himalayensis grombczewskii*, czy też owadów: *Carabus grombczewskii* i *Bronislawia robusta*.

⁶² J. Pstrusińska, *Pamięć wizyty Bronisława Grąbczewskiego wśród mieszkańców Doliny Hunza*, [w:] *Na egzotycznych szlakach*, red. L. Dzięgieł, Wrocław 1987.

⁶³ Zob.: J. Keay, *The Gilgit Game. The Explorer of the Western Himalayas 1865–1895*, Newton Abbot 1979.

⁶⁴ W. Massalski, *Amu-daria i jej dorzecze*, „Przegląd Geograficzny” 1932, t. 12 (artykuł ukazał się na podstawie materiałów prof. Massalskiego już po jego śmierci).

⁶⁵ Zob. M. Strzechowski, *Wkład Władysława Massalskiego w poznanie kultury ludów Azji Środkowej*, [w:] *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej*.

⁶⁶ Zob.: A. A. Azatjan, M. I. Bielow, N. A. Gwoździecki, L. G. Kamanin, E. M. Murzajew, R. L. Jugaj; *Historia poznania radzieckiej Azji*, Warszawa 1979. W tej blisko 700-stronicowej pozycji, autorzy ani raz nie wymieniają (!!!) nazwisk B. Grąbczewskiego i L. Barszczewskiego, co oczywiście nie przekreśla wybitnych zasług naszych rodaków, świadczy tylko o braku rzetelności autorów. Wydana w 1896 r. z okazji 50-lecia Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego historia jego działalności, wymienia 139 nazwisk o polskim brzmieniu (W. Słabczyński, *op. cit.*). Zob. P. P. Siemionow, *Istoria poluwiekowej dejatielności Imperatorskiego Russkogo Geograficznego Obszczestwa 1845–1895*, St. Petersburg 1896 oraz Z. Łukawski, *Dzieje Azji Środkowej*, Kraków 1996.

⁶⁷ Geografii gospodarczej i turkiestanoznawstwa.

⁶⁸ M.in. *Dookoła Afganistanu* („Wiedza i Życie” 1926, nr 6), *Sąd Allaha*, „Czasopismo Geograficzne” 1925, t. 2), *Skarby Wschodu* („Wiedza i Życie” 1927, nr 7), liczne artykuły w *Encyklopedii Brockhousa i Efrone’a*.

Witkiewicz⁶⁹ przypomniał rodakom tę tragiczną, wybitną postać. Była to pierwsza naukowa próba nakreślenia jego sylwetki, odtworzenia jego życiowego dzieła i próba interpretacji afgańskiej misji Polaka. W odrodzonej ojczyźnie Massalski współtworzył Towarzystwo Azjatyckie i Instytut Wschodni. Jest autorem jednej z najwybitniejszych monografii w ówczesnej nauce, czy też w historii nauki w ogóle – *Turkiestanski Kraj*⁷⁰, która niestety do dzisiaj nie ujrzała półek księgarskich – mowa o wydaniu w języku ojczystym autora, pomimo iż od jej wydania minęło już ponad dziewięćdziesiąt lat⁷¹.

Na obrzeżach Afganistanu, w służbie rosyjskiej prowadzili badania dwaj wybitni uczeni polscy przełomu wieku XIX i XX: Karol Bohdanowicz⁷², światowej sławy autorytet w dziedzinie geologii Azji i Alfons Koziell-Poklewski⁷³, również geolog.

W historii badań zapisali się również polscy badacze Amu-darii: Piotr Zaleski⁷⁴, gen. Hieronim Stebnicki⁷⁵, gen. Stanisław Żyliński⁷⁶, Antoni Giedroyć⁷⁷ i Dymitr W. Puciata⁷⁸. Analizując literaturę traktującą o badaniach, wyprawach i pomiarach w Wachanie przez rosyjskie ekspedycje w latach bezpośrednio poprzedzających aneksję tego chanatu i jego rozbiór u schyłku XIX w., można napotkać polsko brzmiące nazwiska uczestników tych eksploracji w służbie rosyjskiej. W 1891 r. w wyprawie płk. Jonowa topografem był N. A. Benderski⁷⁹, natomiast szefem grupy rosyjskiej w angielsko-rosyjskiej komisji delimitacyjnej, wyznaczającej granicę rosyjsko-afgańską w Pamirze w 1895 r., był gen. Powalo-Szwyjkowski⁸⁰. Nazwany jego imieniem szczyt stanowi punkt zwornikowy, w którym zbiegają się trzy granice: afgańska, chińska i tadżycka; ma 5744 m n.p.m. i jest jednym z najwyższych spośród grzbietów pamirskich Saryko-

⁶⁹ W. Massalski, *Pierwszy Polak w Afganistanie*, „Przegląd Geograficzny” 1928, t. 8.

⁷⁰ Idem, *Turkiestanski kraj*, Petersburg 1913.

⁷¹ O dokonaniach naukowych Władysława Massalskiego w Azji Środkowej zob. M. Strzechowski, *Wkład Władysława Massalskiego w poznanie kultury ludów Azji Środkowej*, [w:] *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej...*

⁷² Karol Bohdanowicz (1864–1947), światowej sławy uczonej polski, do 1917 r. w służbie rosyjskiej, w latach 1902–1917 prof. Instytutu Górniczego w Petersburgu, 1921–1935 prof. Akademii Górniczej w Krakowie (AGH), 1920–1925 prezes Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 1938–1939 oraz 1945–1947 dyrektor Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie, autor monumentalnej, trzytomowej pracy *Surowce mineralne świata* i ponad 200 innych prac naukowych, uczczony m.in. nazwami geograficznymi (jego imię nadano w Rosji miastu, wulkanowi, przylądkowi i lodowcowi). Zob. W. i T. Słabczyński, *Słownik...*

⁷³ Alfons Koziell-Poklewski (1809–1890), członek Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego (RTG), przemysłowiec, inwestor, poszukiwacz kopalni, filantrop. W swych gospodarczych eksploracjach dotarł do granicy Afganistanu.

⁷⁴ Piotr Zaleski (1850–1916), geodeta, uczestnik kilkudziesięciu wypraw w głąb Turkiestanu, doskonale znał pogranicze rosyjsko-afgańskie.

⁷⁵ Gen. Hieronim Stebnicki (1832–1897), piastował szereg ważnych funkcji w Rosyjskim Towarzystwie Geograficznym, dochodząc do stanowiska wiceprezesa w 1895 r. Jego wnuczką była wybitna orientalistka rosyjska, Nina Stebnicka-Pigulewska, autorka przetłumaczonej na polski *Kultury syryjskiej we wczesnym średniowieczu* (przeł. C. Mazur, Warszawa 1989).

⁷⁶ Gen. Stanisław Żyliński (1838–1901) był założycielem i pierwszym prezesem Turkiestańskiego Oddziału RTG. Skartował cały Turkiestan w ówczesnych granicach Rosji (1868–1900).

⁷⁷ Antoni Giedroyć (1850 – ?, po 1909), naukowiec, geolog, statystyk, ekonomista, badacz Amu-darii.

⁷⁸ Prawdopodobnie polskiego pochodzenia, w 1883 r. przewodził tzw. Wielkiej Ekspedycji Pamirskiej, dzięki której uaktualniono, a wręcz opracowano nową mapę dorzecza Amu-darii (jej górnego biegu, tj. Piandzu), za co Dymitr Puciata otrzymał złoty medal Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. U F. Chłapowskiego wymieniony jako Pucyata. Zob. F. Chłapowski, *Wstęp*, [w:] B. Grąbczewski, *List z podróży kapitana Grąbczewskiego w Środkowej Azji do pana Wł. [odzimierza] S. [pasowicza] w Petersburgu*, „Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1891, t. 18, z. 1.

⁷⁹ Zob.: B. Chwaściński, *Hindukusz*, „Taternik” 1962, nr 2-4.

⁸⁰ Idem, *Góry Afganistanu*, „Taternik” 1962, nr 2-4.

lu, tworzących prawie na całej swej długości granicę chińsko-tadżycką, a na 70-kilometrowym odcinku, granicę afgańsko-chińską⁸¹.

U schyłku lat 90. XIX w. w swej peregrynacji dookoła świata dotarł do afgańskiej granicy (na przełęcz Chajber) Karol Lanckoroński z Brzezia⁸², wielce zasłużony dla UJ (dr hc w 1907 r.) i mecenas sztuki, kolekcjoner, darczyńca, ojciec równie wybitnej na tej niwie Karoliny (1898–2002).

U progu XX w. zawitał do wrót państwa od wschodu abp dr Władysław Michał Zaleski⁸³, legat apostolski w Indiach⁸⁴, pod którego zwierzchnością znajdowali się także katolicy w Afganistanie. W lutym 1903 r. dotarł on do Peshawaru, a więc tam, dokąd zawędrował niespełna wiek wcześniej Monstuart Elphinstone⁸⁵, uchodzący za wybitnego eksperta spraw afgańskich⁸⁶.

W XX w. naukowe eksploracje Afganistanu spośród Polaków rozpoczyna zoolog Stanisław Bilkiewicz⁸⁷. Teren jego badań (współ z towarzyszącym mu Włodzimierzem Korsakiem⁸⁸), obejmował wielką rzeczną wyspę wraz z ekosystemem na Amu-darii – Urta-tugaj⁸⁹. Aszchabadzki naukowiec i dyrektor muzeum w Turkmenii w jednej osobie – Bilkiewicz zainteresowany był głównie insektami mającymi na wyspie w rzadkim środowisku trzcinowej dżungli doskonałe warunki do bytowania. Badania wyspy, będącej wówczas także ostoją białego tygrysa, przeprowadzał Bilkiewicz w czasie wyprawy w 1917 r. dwukrotnie. Polacy podjęli udaną próbę dotarcia do hindukuskiej przełęczy Nuch-san (4769 m n.p.m.), na terenie afgańskiej jurysdykcji, dokąd zresztą udali się bez stosownych zezwoleń⁹⁰.

W 1929 r. odbyła swą słynną wyprawę pamiorską Jadwiga Toeplitz-Mrozowska, docierając do afgańskiego Korytarza Wachańskiego⁹¹. Dokonała wielu odkryć hydrograficznych⁹², nakręciła pierwszy film dokumentalny⁹³, utrwalający Pamir i Korytarz

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Zob.: R. Taborski, *Lanckoroński Karol z Brzezia (1848–1933)*, PSB, t. 16, 1971.

⁸³ Zob.: *30 lat w Indiach. Pamiętniki ks. Władysława Michała Zaleskiego delegata apostolskiego*, red. I. Rusinowa, Warszawa 1998, s. 91.

⁸⁴ Siedziba delegatury znajdowała się w Kandy na Cejlonie, lecz abp Zaleski praktycznie corocznie przez kilka miesięcy objeżdżał swą jurysdykcję kościelną, która należała wówczas do największych na świecie.

⁸⁵ M. Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Kabul and Its Dependencies in Persia, Tartary and India, Comprising a View of the Afghan Nation and a History of the Doornanee Monarchy*, London 1815.

⁸⁶ Peshawar wówczas należał do Afganistanu; w czasie wizyty abp Zaleskiego znalazł się już po wschodniej części linii Duranda – w Indiach Brytyjskich.

⁸⁷ Stanisław Bilkiewicz, ur. 1864, docent na uniwersytecie w Kazaniu, następnie dyrektor Muzeum Zakaspjskiego w Aszchabadzie.

⁸⁸ Włodzimierz Korsak (ur. i zm. w Krakowie, 1886–1973) był podróżnikiem, pisarzem, przyrodnikiem, myśliwym, działaczem łowieckim, malarzem i fotografikiem. W latach 1923–1925 był naczelnym łowczym Polskich Lasów Państwowych.

⁸⁹ Wówczas teren sporny na granicy rosyjsko-afgańskiej, dziś jej powierzchnia należy (od 1926 r.) do Afganistanu.

⁹⁰ W. Korsak, *Ku indyjskiej rubieży*, Warszawa 1922, 2 wyd. 1957.

⁹¹ Korytarz Wachański (zwany niekiedy Workiem Wachańskim) charakteryzuje duża rozciągłość równoleżnikowa – ok. 300 km. Stanowi północno-wschodnią część kraju na pograniczu Hindukuszu, Pamiru i Karakorum, obecnie jest to wschodnia część afgańskiej prowincji Badachschan. U schyłku XX w. wrocławskie Studio Wydawnicze Plan przedstawiło, w wydanej przez siebie mapie „Afganistan, mapa XXI w.” mapkę Doliny Wachańskiej (opr. kartograficzne R. Fronia, S. Namysł, G. Zwoliński, konsultacja dr W. Wdowiak).

⁹² Dotyczy jeziora Zor-kul.

⁹³ J. Toeplitz-Mrozowska nakręciła w Pamirze ponad 2 tys. metrów taśmy filmowej.

Wachański⁹⁴. Film jest cennym świadectwem życia jego mieszkańców w latach 20. XX w.

W 1928 r.⁹⁵ w Warszawie ukazały się dwa opracowania dotyczące Afganistanu: prof. Jerzego Lotha, geograf: *Afganistan*⁹⁶, oraz Mariana Uzdowskiego: *Afganistan na tle współzawodnictwa rosyjsko-angielskiego*⁹⁷.

Rok wcześniej Józef Potocki, pierwszy dyplomata odrodzonej Rzeczypospolitej w Kabulu, wysłannik prezydenta Polski do króla Amanullaha, ogłosił drukiem dwie rozprawy: *Afganistan na przelomie*⁹⁸ oraz *Kilka wrażeń z poselstwa do kraju Afganów*⁹⁹, a także, w 1928 r., opracowanie w języku angielskim w prestiżowym piśmie „Foreign Affairs”, pt. *Afghanistan Looks Abroad*¹⁰⁰. W 1924 r. Afganistanowi poświęcił swe krótkie opracowanie wybitny orientalista, prof. Tadeusz Kowalski¹⁰¹.

Przed II wojną światową Afganistan przybliżył w swych pracach o charakterze historyczno-geograficznym docent Uniwersytetu Warszawskiego, Stefan Przeworski. Czynił to w kontekście swego zainteresowania naukowego tematyką perską, szczególnie wschodnimi rubieżami Iranu – Chorasaniem¹⁰².

Pod koniec lat 40. XX w. w Afganistanie podejmują pracę na warunkach kontraktu polscy naukowcy wykształceni na uczelniach już w odrodzonej ojczyźnie. Należą do nich: dr Edward Stenz¹⁰³ – meteorolog, doc. dr hab. inż. Adam Drath¹⁰⁴ – górnik, geolog, kierownik służby geologicznej kraju.

Edward Stenz przybył do Afganistanu w 1939 r. na trzyletni kontrakt, lecz pozostał tam, z powodu wojny, do 1948 r. Stworzył od podstaw afgańską służbę meteorologiczną, zajmował się też pokrewnymi dziedzinami nauki. Zorganizował Centralne Obserwatorium Meteorologiczne w Kabulu i jego filie w Paghmanie, Dżalalabadzie,

⁹⁴ Korytarz Wachański, co należy przypomnieć, był ostatnim nabytkiem terytorialnym ZSRR przed rozpadem imperium (zaanektowany w 1980 r.), lecz u schyłku lat 80. XX w., po zakończonej klęską sowieckiej agresji na ten kraj, na powrót znalazł się w granicach Afganistanu.

⁹⁵ W roku tym odwiedził Polskę król Afganistanu, Amanullah, został przyjęty m.in. przez marszałka Józefa Piłsudskiego.

⁹⁶ M. Loth, *Afganistan*, Warszawa 1928.

⁹⁷ Trzy lata wcześniej M. Uzdowski opublikował pracę o zbliżonej tematyce: *Afganistan a współzawodnictwo rosyjsko-angielskie w Azji Środkowej*, „Droga” 1925, nr 5, Warszawa.

⁹⁸ J. Potocki, *Afganistan na przelomie*, „Przegląd Polityczny”, listopad 1927.

⁹⁹ Idem, *Kilka wrażeń z poselstwa do kraju Afganów*, „Przegląd Współczesny” 1927, nr 65.

¹⁰⁰ Idem, *Afghanistan Looks Abroad*, „Foreign Affairs”, October 1928.

¹⁰¹ T. Kowalski, *Z zagadnień polityki zagranicznej. Afganistan w ostatnich latach*, „Przegląd Współczesny” 1924.

¹⁰² Oczywiście chodzi o zachód Afganistanu, choć jurysdykcja Persji często obejmowała cały współczesny Afganistan, nie wyłączając wschodniej jego części, a nawet sięgała dalej, po Indus. Podobne przybliżenie tematu afgańskiego w historycznym kontekście perskim i środkowoażyjskim, czynił w analogicznym okresie dr Eugeniusz Słuszkiewicz, przed- i powojenny wybitny historyk i religioznawca. W 1934 r. w serii wydawniczej *Ziemia i ludzie*, ukazał się tom pod red. H. Mościckiego i S. Sumińskiego poświęcony Azji. Zawierał on artykuł na temat Afganistanu.

¹⁰³ Edward Stenz, wyjeżdżając na kontrakt do Afganistanu był pracownikiem naukowym z dużym dorobkiem – opublikował (bądź też przekazał do druku) przed opuszczeniem Polski – 167 prac i artykułów naukowych i popularnonaukowych (w tym 4 książki i broszury).

¹⁰⁴ Adam Drath był jednym z pierwszych doktorów wypromowanych w Akademii Górniczej w Krakowie; rozprawę doktorską obronił 3 marca 1936 r. – był to 6. doktorat w krótkiej wówczas historii tej młodej krakowskiej uczelni technicznej. Również jako jeden z pierwszych tamże się habilitował. Zob.: *Historia Akademii Górniczo-Humnicznej. Geneza powstania uczelni*, <http://www.agh.edu.pl/uczelnia/historia/historiaAGHcd.php>. Zob. także: A. Matecki, *Zarys historii Wydziału Geologii, Geofizyki i Ochrony Środowiska w 50-lecie zorganizowanych studiów geologicznych w Akademii Górniczo-Humnicznej. Nauki geologiczne u początków Akademii Górniczej*, http://www.biuletyn.agh.edu.pl/arch_bip/_2001/96/20_96/html.

Ghazni, Garderie, Kandaharze, Giriszku, Farahu, Baghlanie i Heracie¹⁰⁵. Stacje te dostarczały codziennie wyników pomiarów meteorologicznych¹⁰⁶, na podstawie których opracowywano prognozy pogody w Afghan Meteorological Service. Placówka ta wydawała też zeszyty naukowe, z których trzy pierwsze były autorstwa Edwarda Stenza¹⁰⁷. Stworzył również wydawnictwo *Standard Time in Afghanistan*¹⁰⁸. Wysoką ocenę pracy i działalności Edwarda Stenza w Afganistanie wystawił polskiemu uczonemu prof. C. Rathjens z Monachium, przebywający w kraju Hindukuszu w latach 1954–1955, stwierdzając:

Nikt spośród uczonych reprezentujących nauki o Ziemi nie przyczynił się tyle dla wiedzy o obcym mu kraju i nie osiągnął tego w tak krótkim czasie i przy tak ciężkich warunkach, jak prof. Stenz¹⁰⁹.

Zdecydowanie mniej wiadomo na temat drugiego naukowca z okresu przedwojennego, doc. dr hab. inż. Adama Dratha, wybitnego przedstawiciela nauki krakowskiej, pracownika Akademii Górniczej, jak nazywała się wówczas krakowska Akademia Górniczo-Hutnicza im. ks. Stanisława Staszica. Wiadomo, że wyjechał tuż przed wybuchem wojny (28 lipca 1939 r.) i przez Berlin, Bagdad i Teheran dotarł samolotem rejsowym niemieckiej „Lufthansy” do Kabulu. Pracodawca afgański powierzył mu bodaj najważniejsze stanowisko ze wszystkich zakontraktowanych specjalistów polskich w latach 30. – Naczelnego Geologa Ministerstwa Górnictwa Królestwa Afganistanu¹¹⁰. Gruntownie wykształcony, nie tylko na nowo powstałej nowej krakowskiej uczelni, przybył do kraju Zahir Szaha jako młody, wybitny fachowiec¹¹¹, pełen energii i zapału do realizacji powierzonych mu, odpowiedzialnych zadań, z urzeczywistnieniem których Afganistan wiązał duże nadzieje. Poszukiwał złóż węgla, obserwacje prowadził często z powietrza, realizując wstępne zdjęcia terenowe. Szukał także soli i innych minerałów¹¹².

Innym reprezentantem nauk technicznych, pierwszym po wojennej zawierusze był doc. Zygmunt Wrześniowski¹¹³, pracujący w Afganistanie na czele małego zespołu inżynierów (Konrad Jakubowski, Stanisław Miarkowski, Bogdan Sarata). W latach

¹⁰⁵ Zob. B. Winid, *Zasługi prof. dr Edwarda Stenza dla geografii regionalnej*, „Przegląd Geofizyczny” 1956, z. 3-4.

¹⁰⁶ Do 1939 r. Afgańczycy dysponowali tylko niepełnymi, dziesięcioletnimi danymi w tym zakresie, pochodzącymi z prywatnej stacji meteorologicznej. Zob. B. Winid, *op. cit.*

¹⁰⁷ *The Standard Time in Afghanistan. Wacht-e montachab dar Afghanistan* (w języku perskim), „Afghan Meteorological Service Publishing” 1949, nr 1; *On Evaporation Capacity in Kabul. Chodm-e tabchir dar Kabul* (w języku perskim), „Afghan Meteorological Service Publishing” 1941, nr 2; *Systeme hydrographique et debits des rivieres de l'Afghanistan. System-e hydrografi va tahlil-e dariacze-ye Afghanistan* (w języku perskim), „Afghan Meteorological Service Publishing” 1942, nr 3.

¹⁰⁸ A. Walaszek, E. Stenz. *Badacz Afganistanu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1979, nr 2.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Stanowisko to otrzymał podczas drugiego kontraktu, który rozpoczął się w 1942 r.

¹¹¹ Adam Drath w ciągu trzech lat zdołał obronić pracę doktorską i przeprowadzić habilitację (w latach 1936 i 1939) w Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

¹¹² Z. Rubinowski, *Organizacja służby geologicznej i rozeznanie surowców mineralnych w Afganistanie*, „Geologia za Granicą” 1961, nr 1; *Obserwacje geologiczne wykonane w północno-wschodnim Afganistanie*, „Przegląd Geologiczny” 1961, nr 9. A. Drath w trakcie wykonywania badań zmarł z powodu udaru słonecznego na afgańskiej pustyni Chasz, 5 lipca 1942 r., został pochowany na cmentarzu chrześcijańskim w Farahu.

¹¹³ Zob. B. Chwaściński, *Zygmunt Wrześniowski*, „Taternik” 1984, nr 1.

1959–1961 realizowali zadania (budowa dróg i mostów) w środkowej i północnej części kraju i w Kabulu. Zygmunt Wrześniowski w czasie swego pobytu w kraju Hindukuszu pełnił funkcję doradcy technicznego Ministerstwa Robót Publicznych w Kabulu¹¹⁴.

Pod koniec lat 60. XX w. zostały w Afganistanie zapoczątkowane przez polskich naukowców badania etnograficzne i etnologiczne. Kraj ten, ze względów politycznych, stał się dla polskich naukowców najbardziej otwartym, obok Mongolii, państwem azjatyckim. Do głównych tematów badawczych, które znalazły się wówczas w polu zainteresowania można zaliczyć problemy społeczno-kulturowe, zróżnicowanie etniczne i wyznaniowe w ramach islamu oraz tradycjonalizm struktury społecznej, przejawiający się w silnym podziale społeczeństwa na zamknięte grupy (często lokalne) mieszkańców osiedli, grupy zawodowe, typy rolnictwa (osiadłe i pastersko-koczownicze) oraz ich kulturowa koegzystencja i swego rodzaju kohezja, a także procesy modernizacyjne¹¹⁵.

Najwcześniej badania terenowe w Afganistanie przeprowadził dr Krzysztof Wolski z Muzeum Etnograficznego w Krakowie (w roku 1969, 1971, 1972, 1973). Z problematyką dotyczącą szeroko pojętej Azji Środkowej Wolski zetknął się blisko 10 lat wcześniej, kiedy prowadził badania w graniczącym z Afganistanem i zbliżonym kulturowo i cywilizacyjnie Beludżystanie. Wyniki badań i obserwacji nad kulturą materialną afgańskich koczowników (zimujących w Pakistanie) ogłosił w „Etnografii Polskiej”¹¹⁶ w 1963 r. Był to pierwszy artykuł w języku polskim¹¹⁷ o tematyce etnograficznej polskiego naukowca, napisany na podstawie badań terenowych. W 1961 r. Wolski badał problemy Pasztunów mieszkających w okolicach Peszawaru i kontynuował badania nad rolnictwem strefy suchej w Beludżystanie, przybliżając polskiemu czytelnikowi problemy i techniki sztucznego nawadniania, tożsame z tymi stosowanymi w Afganistanie¹¹⁸. Prowadził również badania nad tkactwem kilimów wśród koczowników pasztuńskich¹¹⁹. Krzysztof Wolski to niezwykle zasłużony dla badań etnograf. Zakres jego osiągnięć badawczych jest imponujący. Po nim do Afganistanu wyruszyła spora grupa naukowców polskich¹²⁰.

¹¹⁴ H. Jokiel, *Wrześniowski Zygmunt (1905–1984)*, „Słownik Biograficzny Techników Polskich” 1995, z. 6.

¹¹⁵ *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej...*; Z. Jasiewicz, *Przedmowa*, [w:] *Więć środkowego i północnego Afganistanu*, red. M. Gawecki, Wrocław 1983.

¹¹⁶ K. Wolski, *Powindah, patańscy koczownicy Afganistanu i Pakistanu*, „Etnografia Polska” 1963, t. 7.

¹¹⁷ Wcześniejsza publikacja na temat ubioru koczowników ukazała się w języku francuskim (K. Wolski, *Recherches sur le costume des Powindah*, „Cahiers Ethnographiques du Musée des Traditions et des Arts Populaires à Varsovie” 1962, t. 3).

¹¹⁸ K. Wolski, *Les Karez. Installations d'irrigation de semi-désertiques Afghanistan – Belouchistan*, „Folia Orientalia” 1965, t. 6. Inne publikacje K. Wolskiego to: *Afganistan*, [w:] *Geografia powszechna*, t. 4, Warszawa 1967; *Tradycyjne techniki sztucznego nawadniania w krajach irańskich*, „Lud” 1969, t. 53; *Z badań nad rolnictwem Pol-e-Alam w okręgu Logar (Afganistan)*, „Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1969, t. 132, Kraków 1970; *Uwagi nad rolnictwem środkowego Afganistanu*, „Lud” 1972, t. 56; *Przetwórstwo mleka u ludności Gór Sulejmana (Afganistan – Pakistan)*, [w:] *Pożywienie ludności wiejskiej*, red. A. Kowalska-Lewicka, Kraków 1973; *Tradycyjna uprawa winorośli w Afganistanie*, „Etnografia Polska” 1975, t. 19.

¹¹⁹ Wybitnym znawcą kobierctwa, w tym także afgańskiego, jest pracownik naukowy krakowskiego Muzeum Narodowego, dr B. Biedrońska-Słota, autorka wydanego w 1999 r. w Krakowie *Leksykonu sztuki kobierctwa*.

¹²⁰ Krzysztof Wolski jest także autorem poczytnej historii Pakistanu, której do końca lat 80. XX w. ukazały się dwa wydania. K. Wolski, *Pakistan – dzieje ziemi i państwa*, Warszawa 1978.

W 1974 r. badania w Afganistanie prowadził Leszek Dzięgiel¹²¹ z Instytutu Rolnictwa i Leśnictwa Krajów Tropikalnych i Subtropikalnych Akademii Rolniczej w Krakowie¹²², zajmując się badaniem zjawisk modernizacji w życiu miasta¹²³, państwa¹²⁴, a także możliwościami wyżywienia ludności w skali kraju¹²⁵. Innym polem eksploracji prof. L. Dzięgiela były wpływy tradycji na codzienne menu ludności kraju Hindukuszu. W dwóch artykułach L. Dzięgiel omówił zmiany modernizacyjne zachodzące w Kabulu i związane z nimi przemiany kulturowe. Był pod tym względem prekursorem, nie tylko w polskiej skali¹²⁶. Profesor zajmował się także problemem nomadyzmu i próbą koegzystencji koczownictwa w modernizującym się organizmie państwowym i jego miejsca we współczesnym kraju¹²⁷.

Badania terenowe prowadził w tym czasie także prof. Janusz Kamocki z Muzeum Etnograficznego w Krakowie, autor *Etnologii ludów pozaeuropejskich*¹²⁸. Na stypendiach rządu afgańskiego przebywali na kilkuletnich studiach na Wydziale Literatury i Antropologii oraz Wydziale Praw Islamu Uniwersytetu Kabuńskiego filolodzy-iraniści: Jadwiga Pstrusińska¹²⁹ oraz Bohdan Bielkiewicz¹³⁰. Obydwójce prowadzili również badania terenowe (27 lipca – 29 września 1976) w afgańskim Wielkim i Małym Pamirze, w Korytarzu Wachańskim, badając społeczność Kirgizów afgańskich¹³¹. W ramach prac powołanego przez Katedrę Etnografii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Zespołu do Badań nad Kulturą Azji Środkowej, przebywał w Afganistanie od 8 maja do 3 października 1976 r. siedmioosobowy¹³² zespół badaczy¹³³ pod kierunkiem prof. Zbigniewa Jasiewicza¹³⁴. W jego skład weszli etnologowie i stu-

¹²¹ Prof. Leszek Dzięgiel zmarł w kwietniu 2005 r. w Krakowie.

¹²² Od 1993 r. prof. w Katedrze Etnologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹²³ Zob. L. Dzięgiel, *Kabul współczesny. Przykład przemian dzisiejszego Afganistanu*, „Etnografia Polska” 1977, t. 21.

¹²⁴ Idem, *Afganistan – wyspa izolacji czy kraj przemian kulturowych?*, „Etnografia Polska” 1977, t. 21.

¹²⁵ Idem, *Afgańskie pożywienie codzienne i potrawy tradycyjne*, „Etnografia Polska” 1977, t. 21. Także: *Tradycyjne budownictwo w Afganistanie jako przykład harmonii między środowiskiem przyrodniczym i kulturowym*, „Etnografia Polska” 1976, t. 32; *Miejsce i rola koczowniczych pasterzy we współczesnym Afganistanie*, [w:] *Tradycja i współczesność w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej*, red. E. Szymański, Warszawa 1978; *Problem higieny w tradycyjnych społecznościach afgańskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 1978, nr 11; *Observacje etnograficzne w sytuacjach nietypowych*, [w:] *Na egzotycznych szlakach*, red. L. Dzięgiel, Wrocław 1987.

¹²⁶ Podobną problematyką zajmuje się Niemiec H. Hahn, autor *Die Stadt Kabul – Afghanistan und ihr Umland*, Bonn 1965. Zob.: L. Dzięgiel, *Kabul współczesny*...

¹²⁷ L. Dzięgiel, *Miejsce i rola koczowniczych pasterzy*...

¹²⁸ Wyd. Kraków 2003.

¹²⁹ Bezpośrednim efektem naukowym wyjazdu Jadwigi Pstrusińskiej jest m.in. artykuł *Zabiegi lecznicze w afgańskiej medycynie ludowej*, [w:] *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej*...

¹³⁰ B. Bielkiewicz, *Kirgizi afgańscy*, [w:] *Kultura i życie Azji Środkowej*...; idem, *Prawo spadkowe w Afganistanie*, „Etnografia Polska” 1977, t. 21.

¹³¹ Po rewolucji komunistycznej w 1978 r. Kirgizi opuścili Afganistan przenosząc się do Pakistanu.

¹³² Oprócz badaczy – pracowników naukowych, uczestnikami wyprawy byli: T. Jaroszewski – lekarz; S. Ubermanowicz – fotograf; Z. Bańcer i W. Majda – kierownicy.

¹³³ Zob. Z. Jasiewicz, *Badania terenowe Katedry Etnografii UAM w Afganistanie*, „Lud” 1977, t. 61.

¹³⁴ Idem, *The Haydariha. An Afghanistan Community of Blacksmiths. An Attempt to Change the Ethnic Situation and Social Position*, [w:] *Poland at the 10th International Congress of Anthropological and Ethnological Science*, red. J. Burszta, Wrocław 1978; *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej*...; idem, *Wprowadzenie, oraz Haydariha. Endogamiczna społeczność kowali z północnego Afganistanu w procesie przemian*, [w:] *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej*...; idem, *Polacy jako badacze i obserwatorzy kultury ludów Azji Środkowej i Ka-*

denci etnologii: Marek Bero¹³⁵, Marek Gawęcki¹³⁶, Teresa Okoniewska, Danuta Penkala oraz tłumacze: Zofia i Andrzej Ananiczowie¹³⁷.

W 1994 r. nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego ukazała się monumentalna dwutomowa praca *Polskie opisanie świata*¹³⁸ pod red. prof. Antoniego Kuczyńskiego z Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Tom pierwszy poświęcony został Azji oraz Afryce, i w stosownej części również Afganistanowi i polskim tam badaniom. Traktują o tym opracowania i artykuły Marka Gawęckiego¹³⁹ i Danuty Penkali-Gawęckiej¹⁴⁰. Wiele informacji oraz obszerną bibliografię na temat polskich badań znajdzie także czytelnik w następujących publikacjach: Echa minionych podróży A. Kuczyńskiego¹⁴¹, *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej* pod red. Z. Jasiewicza, *Wieś środkowego i północnego Afganistanu* M. Gawęckiego a także w numerach „Etnografii Polskiej”¹⁴².

Przez swe publikacje polskiemu czytelnikowi w sposób istotny przybliżyli Afganistan i jego bardzo złożoną, zarówno przeszłość, jak i trudną, dzisiejszą rzeczywistość, polscy przedstawiciele dyplomatyczni w Afganistanie. Szczególnie aktywni na tym polu byli ambasadorowie Jan Petrus i dr Tadeusz Martynowicz. Jan Petrus, kierownik polskiej placówki w Kabulu w latach 1966–1972 jest autorem zarysu dziejów tego kraju¹⁴³. Jego wcześniejsze publikacje, dotyczące historii i problemów krajów Hindukuszu, wspólnie z nieco starszym opracowaniem Z. Srzednickiego¹⁴⁴, uchodziły za prekursorskie na gruncie polskojęzycznym¹⁴⁵. Petrus¹⁴⁶ pisał także do periodyków

zachstanu, [w:] *Historia kontaktów polsko-rosyjskich w dziedzinie etnografii*, red. J. Babicz i A. Kuczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976; idem, *Spotkanie z Hajdarami*, „Poznaj Świat” 1977, nr 10.

¹³⁵ M. Bero, *Tradycyjne budownictwo wiejskie w Hazaradacie*, [w:] *Kultura i życie Azji Środkowej...*

¹³⁶ Późniejszy ambasador Polski w Republice Kazachstanu, obecnie prof. etnologii w Instytucie Wschodnim Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.

¹³⁷ Późniejszy ambasador Polski w Republice Turcji, a następnie szef Agencji Wywiadu. A. Ananicz, *Bajty hazarskie*, [w:] *Kultura i życie Azji Środkowej...*

¹³⁸ A. Kuczyński, *Polskie opisanie świata. Studia z dziejów poznania kultur ludowych i plemiennych*, t. 1: *Azja i Afryka*, Wrocław 1994.

¹³⁹ M. Gawęcki, *Spoleczny obraz wsi afgańskiej*, [w:] *Polskie opisanie świata...*

¹⁴⁰ D. Penkala-Gawęcka, *Sekrety medycyny afgańskiej*, [w:] *ibidem*. D. Penkala-Gawęcka na podstawie badań przeprowadzonych w Afganistanie przygotowała dysertację doktorską: *Medycyna tradycyjna w Afganistanie i jej przeobrażenia*, „Prace Etnologiczne” 1988, nr 12. Jest także autorką artykułu *Amulety w kulturze środkowego i północnego Afganistanu*, [w:] *Kultura i życie Azji Środkowej...*

¹⁴¹ A. Kuczyński, *Polskie opisanie świata...*

¹⁴² Inne artykuły prof. M. Gawęckiego o tematyce afgańskiej: *Etnologiczna Wyprawa Azjatycka EWA'76. Refleksje organizatora*, [w:] *Na egzotycznych szlakach*, red. L. Dzięgieł, Wrocław 1987; *Spoleczno-kulturowe uwarunkowania procesów modernizacji rolnictwa w Afganistanie*, „Wieś Współczesna” 1979, nr 4; *Ethnographic researches in Afghanistan*, „Etnologia Polona” 1979, vol. 5; *Rural communities in Afghanistan*, „Etnologia Polona” 1986, vol. 12; *Mapy etniczne Afganistanu – fakty a polityka*, „Sprawy Narodowościowe” 1993, z. 1.

¹⁴³ J. Petrus, *Afganistan. Zarys dziejów*, Warszawa 1985.

¹⁴⁴ Z. Srzednicki, *Afganistan – kraj przyszłości*, Warszawa 1963.

¹⁴⁵ J. Petrus, *W Afganistanie, kraju buzkaszi*, Warszawa 1974.

¹⁴⁶ Z osobą Jana Petrusa wiąże się jedno z ważniejszych odkryć naukowych w Afganistanie w latach 60. XX w. Protegowany, będący pod opieką ambasadora PRL – z powodu braku belgijskiej placówki dyplomatycznej w Kabulu – alpinista belgijski Jean Bourgeois, uczestnik IV Polskiej Wyprawy w Hindukusz w 1966 r., odkrył u schyłku lat 70 XX w. naskalne rysunki i napisy w dolinie Laghman (na wschód od Kabulu). Przywiózł na miejsce swego odkrycia właśnie Petrusa. Uczony francuski, Dupont-Semmer zidentyfikował później epigraf jako napis aramejski Asioki z III w. p.n.e., wskazujący drogę do Palmiry w Syrii. Małżeństwo Daniele i Jean Bourgeois, są znawcami afgańskich nomadów, a swą książkę (*Les Saigneurs d'Ariana*) dedykowali m.in. J. Petrusowi. Zob.: J. Petrus, *W Afganistanie...*

popularnych¹⁴⁷. Kilkuletni pobyt jego następcy, Tadeusza Martynowicza (ambasadora w latach 1972–1975), dyplomaty o zacięciu naukowca¹⁴⁸, zaowocował artykułami z zakresu etnologii oraz doktoratem¹⁴⁹.

W ostatnich latach powstał bogaty dorobek naukowy wybitnych afganologów: prof. Jadwigi Pstrusińskiej (Uniwersytet Jagielloński) i Jolanty Sierakowskiej-Dyndo (Uniwersytet Warszawski). Na szczególną uwagę zasługuje działalność prof. dr hab. Jadwigi Pstrusińskiej, pracownika naukowego Instytutu Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego, w latach 1973–1976 studiującej na uniwersytecie w Kabulu i prowadzącej tam badania¹⁵⁰. Ewenementem stało się założenie i wydawanie przez J. Pstrusińską w Wielkiej Brytanii, w Oksfordzie, periodyku o charakterze informacyjno-naukowym „Afghanica. The Afghanistan Studies Newsletter”, dającym pogląd na wszystko, co dzieje się i ma tematyczny związek z Afganistanem na całym świecie (publikacje, sympozja naukowe, konferencje, recenzje, wywiady, projekty naukowe, przekłady, filmy, informacja naukowa). Stanowi on do dzisiaj doskonały dokument utrwalający w szerokim spectrum wszelkie przejawy zainteresowania tym krajem, począwszy od spraw strictly specjalistycznych, naukowych, jak np. tematyka socjolingwistyczna czy filologiczna, poprzez szczegółową informację naukową, aż do recenzji pisanych dla tego periodyku przez wybitnych znawców problemu. Pismo wydawane było w języku angielskim także w Polsce (od numeru 6/7 w Krakowie). Duży udział w wydawaniu pisma miała dr Kinga Maciuszak. W związku z rzetelnie pojętą i realizowaną misją, edytor pisma – prof. Pstrusińska dużo miejsca poświęcała w nim sprawom toczącej się tam wojny i aktualnym wydarzeniom determinującym afgańską rzeczywistość. W latach 1985–1989 J. Pstrusińska prowadziła zarówno zajęcia dydaktyczne, jak i badania naukowe z zakresu afganologii na uniwersytecie w Oksfordzie. W tej dziedzinie jest uznanym ekspertem o ustalonej, wysokiej pozycji międzynarodowej¹⁵¹. Od 1995 r. prof. Pstrusińska, kierownik Pracowni Interdyscyplinarnych Badań Euroazjatyckich w Instytucie Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego, prowadzi „Miscellanea Euroasiatica” – seminarium, w którym tematyka afgańska zajmuje poczesne miejsce. Wśród zapraszanych gości są wybitni znawcy zagadnień orientalnych w tym afgańskich, zarówno polscy, jak i zagraniczni¹⁵². Liczne publikacje J. Pstrusińskiej przybliżają tematykę afgańską już od blisko trzydziestu lat. Wśród nich

¹⁴⁷ J. Petrus, *Nuristan, kraj nieznany*, „Kontynenty” 1972, nr 12; *W dolinie „czerwonego miasta”*, „Kontynenty” 1972, nr 9.

¹⁴⁸ Prace T. Martynowicza: *Próby modernizacji obyczajów rodzinnych w Afganistanie*, „Kultura i Społeczeństwo” 1976, nr 4; *Dziecko w tradycyjnej rodzinie afgańskiej*, „Etnografia Polska” 1977, nr 2; *Małżeństwo i obyczaje weselne w Afganistanie*, *ibidem*; *Tradycyjna wielka rodzina afgańska*, *ibidem*.

¹⁴⁹ Praca doktorska *Afgańskie obyczaje i zwyczaje a stopniowy proces modernizacji kraju*. Promotor prof. Jadwiga Klimaszewska, Wydział Filozoficzno-Historyczny UJ, Kraków 1975.

¹⁵⁰ Drugim stypendystą z Krakowa był wówczas Bogdan Bielikiewicz.

¹⁵¹ Prof. Jadwiga Pstrusińska jest laureatką m.in. The Airey Neave Memorial Scholarship Award (1986) i nagrody przyznanej przez The Standing Conference of Rectors of European Universities (1991). Z doskonałym skutkiem J. Pstrusińska rozszerzyła swe naukowe zainteresowania również o tematykę staroeceltycką, immanentnie związaną z jej komparatystycznymi zainteresowaniami.

¹⁵² Przykładowo, plan VII edycji seminarium w roku akademickim 2001/2002 przewidywał udział wykładów z dziedziny szeroko pojętej tematyki afgańskiej: Qayoum Amiri – uchodźca afgański, prof. Marek Śliwiński (UW), prof. Max Klimburg (Wiedeń), prof. Jolanta Sierakowska-Dyndo (UW), dr Angela Parwanta (Bamberg).

znajdują się zarówno poważne rozprawy naukowe, jak i artykuły o tematyce społecznej w złożonym kontekście politycznym i geopolitycznym¹⁵³.

Równie wybitnym autorytetem w sprawach afgańskich jest prof. Jolanta Sierakowska-Dyndo z Uniwersytetu Warszawskiego¹⁵⁴, która w drugiej połowie lat 70. XX w. przebywała na stypendium rządowym na Wydziale Literatury i Nauk Społecznych Uniwersytetu w Kabulu, wraz z innymi stypendystami z UW: Tomaszem Kamińskim, Tomaszem Czaplńskim, Zbigniewem Czerneckim¹⁵⁵. Jest jednym z najwybitniejszych w Polsce znawców tematyki afgańskiej. Poprzez liczne publikacje¹⁵⁶ analizuje i przybliża złożoną problematykę kraju Hindukuszu głównie w artykułach naukowych, ale także i w książkach, bazując na doskonałej znajomości kraju, języka i obyczajów poznanych z autopsji. Należy do bardzo wąskiego grona wybitnych polskich afganologów (współ z prof. J. Pstrusińską) cieszących się międzynarodową sławą wśród naukowców o tej specjalności. Jej publikacje należą do czołowych opracowań afganologicznych w naszym kraju i, podobnie jak artykuły i książki naukowe J. Pstrusińskiej, wyznaczają polską pozycję w tych badaniach na arenie międzynarodowej. Na szczególną uwagę zasługują analizy J. Sierakowskiej-Dyndo dotyczące wpływu tradycji na organizację życia zbiorowego kraju, którego główna bariera środowiskowa; Hindukusz jest zarazem (w zarysie) granicą dwóch światów – wyobrażeń

¹⁵³ Główne publikacje J. Pstrusińskiej dotyczące Afganistanu: *Kirgizi afgańskiego Pamiru*, „Kontynenty” 1976, nr 12; *Pastunwali – afgański kodeks postępowania*, „Etnografia Polska” 1977, nr 2; *Afghanistan 1989 in Sociolinguistic Perspective*, London 1990; *Polskie odkrycie języka typu argotyicznego w północnym Afganistanie*, „Sprawozdania Posiedzeń Komisji Naukowych PAN” 1980, Oddział Kraków, t. 24; *La kriptaj linvoj de Meza Azio, Afgano kaj Irano*, „Acta Interlinguistica”, Varsovia 1985; *Pasto au dari. Selections for Studying the Official Languages of Afghanistan and their Literature*, Kraków 1985; *Some Notes on an Unknown Language of Northern Afghanistan*, „Journal of the Anthropological Society of Oxford” 1986, vol. 17, no. 2; *Pamięć wizyty Bronisława Grąbczewskiego wśród mieszkańców Doliny Hunza*, [w:] *Na egzotycznych szlakach. O polskich badaniach etnograficznych w Afryce, Ameryce i Azji w dobie powojennej*, red. L. Dzięgieł, Wrocław 1987; *On the Origin of Vocabulary in the Central Asian Secret Languages*, [w:] *L'Asie centrale et ses voisins. Influences reciproques*, red. R. Dor, Paris 1990; *Walka w afgańskim kodeksie honoru*, „Obóz” 1990, nr 17; *Afgańskie dzieci sowiecką bombą zegarową*, „Obóz” 1990/1991, nr 29; *Terminological Problems within Contemporary Studies of Afghanistan*, [w:] *Iranica Cracoviensia. Cracow Iranian Studies in Memory of Władysław Duleba*, red. A. Krasnowolska, Kraków 1996; *Użytkownicy tajnych języków (argotów) Azji Środkowej*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN” 1995, Oddział Kraków, t. 39, Kraków 1996; *Old Celtic Cultures from the Hindukush Perspective*, Kraków 1999; *Afganistan*, [w:] *Afganistan w ogniu*, prospekt wystawy w Muzeum Historii Fotografii w Krakowie, Kraków 2001; *Znowu Afganistan*, „Arcana” 2001, nr 41; *O mnogości idei na temat Praindoeuropejczyków*, „Alma Mater” 2002, nr 43; *O tajnych językach Afganistanu i ich użytkownikach*, Kraków 2004.

¹⁵⁴ Aktualnie (rok 2006) J. Sierakowska-Dyndo jest dyrektorem Instytutu Orientalistycznego UW i dziekanem Wydziału Neofilologii.

¹⁵⁵ W późniejszym okresie, w latach 80. XX w., z naukowych stypendiów w Kabulu korzystali: Monika Chwilczyńska (autorka m.in. *Afganistan: wojna a kobiety*, [w:] *Kobiety krajów pozaeuropejskich wobec problemów współczesności*, red. A. Mrozek-Dumanowska, Warszawa 1995) i Artur Orzech (autor m.in. recenzji: Marek Gawęcki, *Wież środkowego i północnego Afganistanu*, „Przegląd Orientalistyczny” 1990, nr 3-4).

¹⁵⁶ Główne publikacje J. Sierakowskiej-Dyndo związane tematycznie z Afganistanem: *The Afghan Way to Democracy as Interpreted by Mohammed Daud*, „Hemispheres. Studies on Cultures and Societies” 1989; *Specyfika duchowieństwa afgańskiego*, „Obóz” 1990, nr 18; *The State in Afghanistan's Political and Economic System on the Eve on the April 1978 Coup*, „Central Asian Survey” 1990, vol. 9, no. 4; *Społeczne skutki ostatniej wojny w Afganistanie*, „Acta Asiatica Varsoviensia” 1992, nr 6; *Afgańscy Tadźycy wychodzą z cienia*, „Obóz” 1993, nr 25/26; *Miary etyczne świata Afgańczyków*, [w:] *Afganistan – Chiny – Indie – Wietnam*, red. R. M. Sławiński, Warszawa 1996; *Granice wyobraźni politycznej Afgańczyków, Normatywno-aksjologiczne aspekty tradycji afgańskiej*, Warszawa 1998; hasła autorskie w *Wielkiej encyklopedii powszechnej*, PWN, Warszawa 2000 (*Historia Afganistanu; Literatura Afganistanu; Sztuka Afganistanu*); *The Meaning of Honour in the Afghans' Tradition and its Contemporary Dimension*, „Acta Asiatica Varsoviensia” 2001, nr 14; *Afganistan – narodziny republiki*, Warszawa 2002; *Afganistan*, [w:] *Encyklopedia historyczna świata*, t. 10, Kraków 2002.

i wartości o ładzie społecznym i etycznych miarach przestrzeni Afgańczyków, implikowanych różnymi imponderabiliami moralnymi – mistycyzmem muzułmańskim (sufizmem) immanentnie związanym z duchowym wymiarem świata i pasztunwali, etosem wojowników – leżącymi u podstaw znacznie różniących się od siebie wzorów ładu społecznego¹⁵⁷.

Złotymi zgłoszkami w historii współpracy polsko-afgańskiej w dziedzinie geodezji i kartografii zapisało się warszawskie przedsiębiorstwo „Geokart”, które intensywną, kilkuletnią działalność w Afganistanie rozpoczęło w 1976 r. Wtedy to firma ta wygrała przetarg na realizację projektu UNDP¹⁵⁸ pt. „Wzmocnienie Afgańskiego Instytutu Kartograficznego i Pomiarów Katastralnych” (Strengthening of the Afghan Cartographic and Cadastral Survey Institute)¹⁵⁹.

Uzyskanie przez Geokart, przy ówczesnej konkurencji, tak ciekawego i odpowiedzialnego kontraktu było wielkim sukcesem, a jego paroletnia realizacja była przykładem bardzo dobrej współpracy polskich i afgańskich geodetów oraz UNDP¹⁶⁰.

– oceniał Jan Kasowicz, polski geodeta pracujący w Afganistanie w latach 60. XX w. Przewodnictwem kilkuosobowego zespołu objął na kilka lat prof. dr hab. Janusz Śledziński, dzieło jego kontynuował doc. dr hab. J. Milewski z Koszalina. Duże znaczenie miał też dobry klimat współpracy w zespole polsko-afgańskim. Następne zadanie, które zostało postawione przed naszymi fachowcami okazało się zarazem wielkim naukowym wyzwaniem – było to opracowanie i wydanie *Narodowego Atlasu Afganistanu*, pierwszego w dziejach tego kraju (nazwa przedsięwzięcia w języku angielskim – *National Atlas of the Democratic Republic of Afghanistan*)¹⁶¹. Wykonanie całości zaplanowanych prac zajęło 8 lat, partnerami w jego tworzeniu byli, ze strony polskiej – Przedsiębiorstwo Eksportu Geodezji i Kartografii „Geokart”. Autorami i ich współpracownikami ze strony polskiej: Anna Biłowicka-Mačkowiak, Halina Dzierzanowska, Barbara Filochowska, Stefan Galocz, Rajmund Gnieszawa-Skłodkowski, Stanisław Kibitlewski, Grażyna Kruk, Elżbieta Kuźniuk, Tadeusz Lankamer, Wojciech Lewandowski, Wanda Lisiecka, Danuta Martyn, Wiesława Mozolewska, Wiesław Ostrowski, Joanna Plit, Stanisław Postek, Zofia Stępień, Bogdan Wicik, Barbara Jaworska, Ludwik Przyłuski, Wojciech Szczawiński, Wiesława Zakrzewska. Natomiast afgańskim partnerem został Afghan Geodesy and Cartography Head Office (AGCHO) z Kabulu¹⁶².

Atlas zawiera 63 mapy na 36 stronach w języku angielskim. Przygotowania map podjęły się Wojskowe Zakłady Kartograficzne w Warszawie. Główne mapy tematyczne zostały zrealizowane w skali 1: 3 000 000 (5 map), 1: 6 000 000 (21 map) i 1: 9 000 000

¹⁵⁷ J. Sierakowska-Dyndo, *Granice wyobraźni politycznej Afgańczyków...*

¹⁵⁸ Program rozwoju ONZ (United Nations Development Programme) – instytucja ONZ powstała 1 stycznia 1966 r. Udziela pomocy technicznej i finansowej krajom rozwijającym się w opracowywaniu projektów rozwoju. Zob. E. Osmańczyk, *Encyklopedia spraw międzynarodowych i ONZ*, Warszawa 1975.

¹⁵⁹ J. Kasowicz, *Sienawa – Farah. Notatki afgańskie z lat sześćdziesiątych*, „Przegląd Geodezyjny” 1993, nr 11.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ Egzemplarz w zbiorach Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ w Krakowie, dar prof. Ireny Dynowskiej, geografa – hydrografa z Instytutu Geografii UJ.

¹⁶² Zob.: *National Atlas of the Democratic Republic of Afghanistan*, „Geokart”, Warszawa 1986 (?).

(20 map), na podstawie materiału z lat 1975–1985. Atlas jest do chwili obecnej najpełniejszym kompendium kartograficznym tego kraju¹⁶³.

W 1960 r. Polacy rozpoczęli intensywną eksplorację Hindukuszu i prowadzili ją przez blisko 18 lat, tj. do wybuchu wojny w roku 1978¹⁶⁴. Owe dziewiętnaście lat było przełomowe w doskonaleniu wspinaczkowych umiejętności polskich alpinistów w górach wysokich. Później (tj. po 1978 r.) czynniki obiektywne uniemożliwiły kontynuację rozpoczętego i z takim rozmachem prowadzonego dzieła w afgańskim Hindukuszu. Część środowiska wspinaczy ćwiczyła jeszcze w Hindukuszu w Pakistanie, jednak w większości podjęli oni wyzwania sportowe w górach ośmiotysięcznych, gdzie, niestety, międzynarodowa rywalizacja trwała już w najlepsze i o spektakularne sukcesy było coraz trudniej. Wyprawa Bolesława Chwaścińskiego w 1960 r. ruszała w nieznanne – góry te były praktycznie obce cywilizacji zachodniej, choć pierwsi Europejczycy przeprawiali się przez nie blisko 2500 lat temu¹⁶⁵. Dziś Hindukusz nie kryje już tajemnic, a do całkowitego rozpoznania i udokumentowania jego rzeźby i krajobrazu w literaturze alpinistycznej i krajoznawczej nie pozostało wiele do zrobienia. W dziedzinie innych nauk zajmujących się tym terenem zrobiony został ledwie początek i tu pole do działania w przyszłości będzie zdecydowanie większe, może nawet nieograniczone. Chwaściński w ramach przygotowań do wyprawy w 1960 r. poświęcił się studiom afgańskim, czego efektem stały się interesujące prace¹⁶⁶. Dr Bolesław Chwaściński parał się także biografistyką, w znacznej części poświęconej ludziom działającym w Afganistanie¹⁶⁷.

W dziedzinie topografii grup górskich Hindukuszu, szczególnie uprzywilejowana jest Kraków. Tu mieszka najwybitniejszy ekspert na świecie w tej materii, mgr inż. Jerzy Wala, zajmujący się intensywnie Hindukuszem od ponad 40 lat. Jest niekwestionowanym autorytetem, wielokrotnie cytowanym w prasie specjalistycznej całego globu, autorem kilkudziesięciu artykułów¹⁶⁸, setek map, tysięcy zdjęć i panoram. Po-

¹⁶³ Atlas nie jest wolny od nadbudowy ideologicznej: w części społeczno-ekonomicznej przedstawia stan sprzed kwietnia 1978 r., natomiast przemilcza cały aspekt zjawisk ludnościowo-gospodarczych, związanych z interwencją sowiecką (w samym tylko 1981 r. ubytek ludności na skutek emigracji wynosił 7,4% ludności kraju – zob. M. Śliwiński, *Afganistan po ośmiu latach wojny*, „Biuletyn Afgański” 1988, nr 1) i wojną całkowicie dezintegrującą życie państwa (zob. A. Krasnowolska [rec.], *National Atlas of the Democratic Republic of Afghanistan*, „Afghanica. The Afghanistan Studies Newsletter”, vol. 5, no 8). Należy jednak pamiętać, że o końcowym kształcie tej publikacji decydowali zleceniodawcy.

¹⁶⁴ W 1978 r., po zamachu komunistycznym działalność eksploracyjna w górach Afganistanu była znacznie utrudniona, w jesieni tego roku ustała jednak całkowicie.

¹⁶⁵ Armia Aleksandra Wielkiego Macedońskiego.

¹⁶⁶ B. Chwaściński, *Mapy Hindukuszu*, „Taternik” 1962, nr 2-4; idem, *Góry Afganistanu (szkic geograficzny)*, *ibidem*; *Hindukusz*, *ibidem*.

¹⁶⁷ Biogramy w „Słowniku Biograficznym Techników Polskich”.

¹⁶⁸ Zob. m.in.: J. Wala, *40 lat „polskiego” Hindukuszu*, „Góry i Alpinizm” 2000, nr 1-2; *Teren działania*, „Taternik” 1972, nr 4; *Hindu-kuśh. The Regional Division*, Kraków 1973; *Polacy w Hindukuszu w 1973 r.*, „Taternik” 1973, nr 4; *15 lat Hindukuszu (1960–1975)*, „Wierchy” 1976, nr 45; *15 lat w Hindukuszu*, „Taternik” 1975, nr 2; *Znowu w dolinie Mandaras*, „Taternik” 1975, nr 1; *Polskie wyprawy w Hindukuszu 1976*, „Taternik” 1979, nr 1; *Polskie wyprawy w Hindukuszu w 1977 r.*, „Taternik” 1979, nr 2; *Sympozjum hindukuskie*, „Taternik” 1980, nr 1; *Inne ważne osiągnięcia [w Hindukuszu]*, [w:] *W górach wysokich*, red. K. SAYSSE-Tobiczyk, Warszawa 1985; *Polacy w Hindukuszu*, [w:] *W górach wysokich...; Noszak – po 25 latach*, „Taternik” 1985, nr 1; *Zasięg terytorialny, granice oraz podział regionalny gór Hindukusz*, referat wygłoszony na II Zjeździe Naukowym Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk o Ziemi, Drzonków 8–10 XI 1985; [wspólnie z A. Zawadą] *Hindukusz 1977–1978*, [w:] *W górach wysokich...; Hindukusz, zasięg terytorialny, granice oraz podział regionalny obszaru górskiego. Atrakcyjność i szczyty > 6000 m*, [mszps do użytku wewnętrznego], Kraków 1999 r.; *Hindu-*

wszechnie znany w środowisku i ceniony za swe osiągnięcia, pozostał człowiekiem skromnym, zawsze służącym bezinteresowną pomocą. Jedyne on gromadził wszelkiego rodzaju materiały ze wszystkich (!) polskich i nie tylko, wypraw hindukuskich, stwarzając warunki do ich wykorzystania przez naukowców podejmujących prace na terenie Hindukuszu. Światowy autorytet w dziedzinie himalaizmu, dr Adolf Diemberger pisał w „Zur Kartographie des Hohen Hindukusch”:

Dopiero Polacy stworzyli pierwsze fundamenty kartograficzne w postaci map graniowych. Już Stanisław Biel a za nim inż. Jerzy Wala położyli w tej dziedzinie nieprzemijające zasługi. Przede wszystkim Jerzy Wala rozszerzał zasięg swoich map graniowych coraz dalej na wschód. Wprowadzenie przez niego do kategorii hindukuskiej metody wskaźników literowo-cyfrowych dla orientacji i lokalizacji szczytów (jak Q2 czy M2 itp.) okazało się inicjatywą niezmiernie cenną, a powszechnie przyjęte w literaturze „cyfry Wali” stały się niejako *conditio sine qua non* przyszłej orientacji [...]. Wala stworzył więc podstawowy system do planowego podejmowania wszelkiego rodzaju działalności eksploracyjnej.¹⁶⁹

Niestety, niewielu z tego bogatego archiwum skorzystało: Ludwik Kaszowski, Janusz Wojtusiak i Marek Kalmus. Jerzy Wala udokumentował całą polską działalność w tych górach¹⁷⁰, dokonał podziału regionalnego¹⁷¹, wykonał mapy szkieletowe wszystkich grup Hindukuszu i mapy orograficzne. Przy pomocy wybitnych specjalistów – afganologów ustalał pisownię nazw geograficznych¹⁷². Jego opracowania nie mają odpowiedników w literaturze hindukuskiej. Najwybitniejsi znawcy tematu przyznają, że bez jego pracy polski wkład w poznanie Hindukuszu w takim zakresie, w jakim został dokonany, nie byłby możliwy¹⁷³.

Polskie ekspedycje alpinistyczne dawały często naukowcom możliwość prowadzenia badań ułatwiając dotarcie do trudno dostępnych rejonów; niekiedy alpinści w ramach posiadanych specjalizacji zawodowych sami parali się pracami badawczymi. Badania geologiczne prowadzili: Antoni Tokarski i Zbigniew Rubinowski, trzykrotnie podejmował badania w ramach wypraw Janusz Wojtusiak – zoolog z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zdzisław Ryn – na temat wpływu wysokości na organizm człowieka (także pod względem psychologicznym), Ludwik Kaszowski z Uniwersytetu Jagiellońskiego – badania geomorfologiczne, pionierskie prace topograficzne przeprowadzili: Stanisław Biel, Marian Bała, Ryszard Wiktor Schramm. Dzięki alpinistom prowadzili w Afganistanie swe badania także: K. Petelski, J. Szukalski, K. Furmańczyk, B. Poczopko, W. Borowiec, A. Paulo, J. Niewodniczański, J. Kościński, K. Witek.

W latach 70. i 80. XX w. odwiedziło Afganistan wielu polskich naukowców, którzy w reprezentowanych przez siebie dyscyplinach osiągnęli wysoką pozycję. Prof.

kusz Zębak, „Pamiętnik PTT” 1999, t. 8: *Złoty wiek polskiego alpinizmu – Hindukusz; Polskie wyprawy w Hindukusz 1960–1983*, [mzsps do użytku wewnętrznego], Kraków 2000.

¹⁶⁹ Przytoczono za: K. SAYSSE-Tobiczyk, *Polacy w górach świata*, [w:] *W górach wysokich...*

¹⁷⁰ Również po stronie pakistańskiej.

¹⁷¹ J. Wala, *Hindu-kush. The Regional Division*, Kraków 1973.

¹⁷² Przy ustalaniu pisowni zasięgał konsultacji specjalistów – filologów: J. Pstrusińskiej, B. Bielikiewicza oraz W. Skalmowskiego.

¹⁷³ K. SAYSSE-Tobiczyk (*Polacy w górach świata*, [w:] *W górach wysokich...*, s. 10-11) powołuje się przy formowaniu tej opinii na artykuł Adolfa Dembergera (*Kartographie des Hohen Hindukush. Neue Karten von Mag. Ing. Jerzy Wala*), opublikowany w „Österreichische Alpenzeitung” (bliższych danych tego specjalistycznego, austriackiego periodyku nie podaje).

Ludwik Kaszowski OSPPE, geomorfolog z Uniwersytetu Jagiellońskiego, prowadził studia terenowe w Hindukuszu w 1977 r. Wykonał mapę w skali 1: 25000 doliny Sujengal w Hindukuszu Mundżan i określił zasięg lodowców oraz dokonał ich inwentaryzacji ze szczególnym uwzględnieniem lodowców gruzowych, które dla niego, jako jednego z pierwszych naukowców, były przedmiotem badań. Efektem pobytu Ludwika Kaszowskiego w afgańskich górach były liczne publikacje naukowe¹⁷⁴, w tym rozprawa habilitacyjna, opublikowana w Krakowie w 1985 r.

Prof. Janusz Wojtusiak¹⁷⁵ był w Hindukuszu trzykrotnie (1966, 1973 i 1975). Swoje badania prowadził w ramach wypraw alpinistycznych. Specjalizuje się w pracy naukowej w badaniach fauny bezkręgowców, głównie motyli¹⁷⁶. Zebrał imponującą kolekcję zielnikową, którą przekazał różnym placówkom naukowym. Jest autorem wielu publikacji naukowych, w tym opisującej przyrodę Hindukuszu¹⁷⁷.

Prof. Ryszard Wiktor Schramm¹⁷⁸ był w Hindukuszu dwukrotnie (1962 i 1975), kierując wyprawą do Darwazu. Przeprowadzał w trakcie pierwszej swej eksploracji pionierskie prace topograficzne. Wydał wiele publikacji na temat gór, zarówno w specjalistycznej prasie polskiej, jak i zagranicznej¹⁷⁹; jest wybitnym znawcą Hindukuszu, historykiem polskiego alpinizmu, przybliżającym zwłaszcza dokonania naszych rodaków w najwyższych górach świata.

Prof. Zdzisław Ryn – wybitny lekarz, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁸⁰, był w górach wysokich wielokrotnie. Przedmiotem jego badań jest wpływ wysokości na organizm człowieka¹⁸¹, a także sfera doznań psychicznych alpinistów na dużych wysokościach. Chociaż w Hindukuszu był tylko raz (w 1971 r.), poświęcił mu wiele publikacji. Jest także propagatorem tematyki górskiej, znawcą Andów, autorem cennej pracy o Ignacym Domeyce.

Prof. Leszek Lindner¹⁸², geolog, pracownik Uniwersytetu Warszawskiego, prowadził badania w Hindukuszu pod koniec lat 70. w prowincji Bamiyan, gdzie zajmował się problematyką geologiczno-geomorfologiczną jezior zaporowych w dolinie Band-e Amir¹⁸³.

¹⁷⁴ L. Kaszowski, *Morphogenetic Vertical Zones of the Hindu Kush Munjan Mts., Afghanistan*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Geograficzne” 1984, nr 61; idem, *Vertical Differentiation of the Dynamics of the Mountain Relief in the Hindu Kush Munjan Mts., Afghanistan*, „Studia Geomorphologica Carpatho-Balcanica” 1984, vol. 18; *Współczesne zlodowacenie afgańskiego Hindukuszu Środkowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Geograficzne” 1984, nr 58; *Rzeźba i modelowanie gór wysokich strefy suchej (na przykładzie Hindukuszu Munjan)*, Kraków 1985; *O lodowcach w Hindukuszu Munjan*, „Pamiętnik PTT” 1999, t. 8.

¹⁷⁵ Prof. dr hab. Janusz Wojtusiak jest dyrektorem Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹⁷⁶ J. Wojtusiak, *Motyle na wagę złota*, „Alma Mater. Czasopismo Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1998, nr 8.

¹⁷⁷ Idem, *Szkie przyrodniczy Hindukuszu*, „Wierchy” 1976, nr 45.

¹⁷⁸ R. W. Schramm – dr hab., emerytowany profesor Uniwersytetu Poznańskiego.

¹⁷⁹ R. W. Schramm, *Polnische Bergsteiger in Darwaz*, „Afghanistan Journal” 1977, z. 3.

¹⁸⁰ Prof. dr hab. Zdzisław Ryn jest kierownikiem Zakładu Patologii Społecznej Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, w latach 1991–1996 był ambasadorem RP w Chile i Boliwii.

¹⁸¹ Zob.: Z. Ryn, *Medycyna i alpinizm*, Kraków 1973.

¹⁸² Prof. dr hab. Leszek Lindner jest kierownikiem Zakładu Geologii Czwartorzędu Instytutu Geologii Podstawowej Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁸³ L. Lindner, *Zarys stratygrafii młodszego czwartorzędu Środkowego Afganistanu w świetle badań grobli trawertynowych jezior zaporowych w dolinie Bande Amir*, „Przegląd Geologiczny” 1979, nr 5.

Prof. Jerzy Wiktor Niewodniczański¹⁸⁴ uczestniczył w badaniach terenowych w Hindukuszu w 1977 r., w grupie górskiej Mundżan, wspólnie z Jackiem Mościńskim¹⁸⁵, Andrzejem Paulo¹⁸⁶, Władysławem Borowcem, Ludwikiem Kaszowskim pod kierownictwem mgra inż. Jerzego Wali. Efektem badań Jerzego W. Niewodniczańskiego w Hindukuszu jest m.in. publikacja w prestiżowym czasopiśmie naukowym¹⁸⁷.

W 1974 r. przebywał w Afganistanie geograf, prof. Jan Mityk¹⁸⁸, który m.in. opisał w artykule w „Wiadomościach Geograficznych”¹⁸⁹ systemy irygacyjne, i choć pod tym względem prekursorem nie był, taka publikacja dobrze służy propagowaniu i utrwalaniu wiedzy na temat specyfiki afgańskiego rolnictwa i technik nawadniania ziemi.

Prof. Adam Walaszek¹⁹⁰ przyjechał do Afganistanu w 1977 r. Efektem jego zainteresowania tym krajem stały się artykuły przedstawiające powstanie polskiej emigracji kwalifikowanej do kraju Hindukuszu w latach 30. XX w.¹⁹¹ a także sylwetka wybitnego polskiego uczonego, przedstawiciela tejże emigracji – profesora Edwarda Stenza.

Prof. Andrzej Kowalczyk¹⁹² mieszkał w Afganistanie kilka lat w latach 70. XX w. Jest współautorem haseł encyklopedycznych o tematyce afgańskiej¹⁹³. Przybliżył polskiemu czytelnikowi historię działań wojennych w sowieckiej wojnie interwencyjnej 1979–1989, a zwłaszcza jej przebieg w dolinie Pandższir¹⁹⁴. Przeprowadził także błyskotliwą analizę wydarzeń afgańskich w zakresie ich wpływu na kraje sąsiednie (Tadżykistan) po upadku reżimu Nadżibullaha¹⁹⁵. Tematyką zbliżoną zajmowała się też Monika Ekiert¹⁹⁶.

Prof. Lech Ratajski¹⁹⁷ był w Afganistanie w drugiej połowie lat 70. (prawdopodobnie w 1976 r.). Zasłużony głównie w uporządkowaniu nazewnictwa geograficzne-

¹⁸⁴ Prof. dr hab. inż. Jerzy Wiktor Niewodniczański pracuje na Wydziale Fizyki i Techniki Jądrowej AGH w Krakowie, jest także prezesem Państwowej Agencji Atomistyki w Warszawie.

¹⁸⁵ Prof. dr hab. inż. Jacek Mościński jest pracownikiem Katedry Informatyki AGH w Krakowie.

¹⁸⁶ Prof. dr hab. inż. Andrzej Paulo jest geologiem, pracuje w Zakładzie Mineralogii, Surowców Mineralnych i Geochemii Środowiska AGH w Krakowie.

¹⁸⁷ J. W. Niewodniczański, J. Grabczak, L. Barański, J. Rzepka, *The Altitude Effect on the Isotopic Composition of Snow in High Mountains*, „Journal of Glaciology” 1981, vol. 27, nr 95 [korespondencja prof. J.W. Niewodniczańskiego do autora z 2003 r.].

¹⁸⁸ Jan Mityk, geograf, profesor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (ob. Akademii Świętokrzyskiej), autor m.in. *Geografii fizycznej części świata*.

¹⁸⁹ J. Mityk, *Systemy irygacyjne Afganistanu*, „Czasopismo Geograficzne” 1975, z. 2.

¹⁹⁰ Adam Walaszek – prof. dr hab., historyk, kierownik Zakładu Historii Międzynarodowych Ruchów Migracyjnych Instytutu Polonijnego UJ.

¹⁹¹ A. Walaszek, *Polska „emigracja kwalifikowana” do Afganistanu (1937–1939)*, „Przegląd Polonijny” 1981, nr 4.

¹⁹² Prof. dr hab. Andrzej Kowalczyk pracuje w Zakładzie Geografii Społeczno-Ekonomicznej, jest dyrektorem Instytutu Geografii Społecznej, Ekonomicznej i Regionalnej Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁹³ A. Kowalczyk, rozdziały: *Ukształtowanie powierzchni. Wody, Ochrona środowiska, Gospodarka*, w haśle: *Afganistan, Wielka encyklopedia powszechna*, PWN, Warszawa 2001. Autorami innych art. o tematyce geograficznej w tejże pozycji są: D. Martyn (*Klimat*), B. Wicik (*Gleby*), E. Roo-Zielińska (*Świat roślinny*). Pozostałe artykuły są anonimowe.

¹⁹⁴ A. Kowalczyk, *Afganistan 79–89. Dolina Pandższiru*, Warszawa 1994 [seria *Największe bitwy XX w.*].

¹⁹⁵ Idem, *Konflikty w Azji Środkowej – przypadek afgańsko-tadżycki*, „Polityka Wschodnia” 1994, nr 2.

¹⁹⁶ M. Ekiert, *Afganistan i postradziecka Azja Środkowa*, „Za Uralem” 1995, nr 11-12.

¹⁹⁷ Prof. dr hab. Lech Ratajski (1921–1977), kartograf i geograf, był pracownikiem Uniwersytetu Warszawskiego. Autor m.in. *Polskiego nazewnictwa geograficznego świata* (1959).

go (w latach 1973–1977 był przewodniczącym Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych Świata Międzynarodowego Stowarzyszenia Kartograficznego¹⁹⁸).

Oprócz wyżej wymienionych, w badaniach w Afganistanie brali udział także inni naukowcy: w badaniach przyrodniczych przedstawiciele ośrodka gdańskiego: K. Petelski¹⁹⁹, K. Furmańczyk²⁰⁰, J. Szukalski²⁰¹.

Prof. Marek Śliwiński²⁰², socjolog, jest autorem raportu²⁰³ na temat sytuacji ludności cywilnej w Afganistanie w okresie inwazji sowieckiej. Swoje badania socjologiczne przeprowadzał wraz z zespołem w obozach uchodźców ludności afgańskiej w Pakistanie. Raport będący efektem tej pracy, opracowany przez Marka Śliwińskiego, został przyjęty przez ONZ jako dokument tej organizacji. Naświetlił także w publikacjach współzależność sytuacji w Afganistanie (eskalacja wojny w II połowie 1981 i pierwszej 1982 r.) ze sprawami polskimi (stan wojenny) – udowodnił ich wzajemne powiązania, opierając się na analizie faktów.

Prof. Andrzej Matuszyk²⁰⁴ uczestniczył w wyprawie w Hindukusz w 1975 r. Organizował sympozja naukowe, konferencje i seminaria na tematy górskie, w tym też poświęcone Hindukuszowi²⁰⁵. Patronował wydawanym z tej okazji wydawnictwom. W jego zakładzie powstała m.in. praca magisterska o Jerzym Wali.

Prof. Anna Krasnowolska jest iranistką, pracownikiem naukowym Instytutu Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach 90. XX w. wspólnie z Jadvigą Pstrusińską redagowała periodyk „Afghanica. The Afghanistan Studies Newsletter”. Prof. Anna Krasnowolska zna Afganistan z autopsji; była tam w 1975 i 1977 r. W 1989 i 1991 r. Anna Krasnowolska współorganizowała (Instytut Filologii Orientalnej UJ oraz Polskie Towarzystwo Ludoznawcze) międzynarodową konferencję na temat Afganistanu, z udziałem Afgańczyków²⁰⁶, o czym informuje komunikat w „Les Nouvelles d’Afghanistan”²⁰⁷.

Zainteresowania naukowe prof. Anny Krasnowolskiej są mocno związane z dziedzictwem literackim interesującego nas obszaru. W 2004 r. A. Krasnowolska wydała analizę wielkiego eposu perskiego Abolqasema Ferdousiego (*Szahname*, w przekł.

¹⁹⁸ B. Chwaściński nie zgadza się z nazewnictwem dotyczącym Afganistanu, ustalonym przez zespół Lecha Ratajskiego.

¹⁹⁹ K. Petelski, *Morfologia doliny Yasek we wschodnim Hindukuszu*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Gdańskiego. Geografia” 1979, nr 10.

²⁰⁰ K. Furmańczyk, *Przebieg prac ekspedycyjnych i kameralnych nad sporządzeniem mapy geomorfologicznej karu doliny Yasek*, *ibidem*.

²⁰¹ J. Szukalski, *Typy krajobrazu naturalnego Afganistanu na trasie gdańskiej wyprawy geograficznej Afganistan 77*, *ibidem*.

²⁰² Prof. dr hab. Marek Śliwiński jest pracownikiem Studium Europy Wschodniej i Azji Środkowej w Instytucie Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1970–1998 był pracownikiem Uniwersytetu w Genewie (doktoryzował się na Uniwersytecie w Grenoble).

²⁰³ M. Śliwiński, *Afganistan po ośmiu latach wojny*, „Biuletyn Afgański” 1988, nr 1. Inne publikacje: *Podbić Afganistan*, „Widnokrąg” 1986, nr 2 (Fryburg–Warszawa–Rzym, cz. 2: Wrocław, [b.d.w.], 2 obieg); *Afganistan 1979–1987. Bilans strat ludzkich*, [w:] *Afganistan w ogniu*, katalog wystawy w Muzeum Historii Fotografii w Krakowie, Kraków 2001.

²⁰⁴ Prof. dr hab. Andrzej Matuszyk jest kierownikiem Zakładu Alpinizmu i Turystyki Kwalifikowanej Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie.

²⁰⁵ A. Matuszyk, *Summary of Polish Mountaineering in the Hindukush*, „Afghanica. The Afghanistan Studies Newsletter”, Oxford 1989.

²⁰⁶ „Afghanica” 1989, no. 4; 1991, no. 8.

²⁰⁷ A. Krasnowolska, *Colloque en Pologne*, „Les Nouvelles d’Afghanistan” 1991, no. 54.

W. Dulęby)²⁰⁸. W 1998 r. A. Krasnowolska opublikowała naukowe opracowanie obrzędów kalendarzowych ludów irańskich²⁰⁹.

Pobyty w Afganistanie wykorzystał naukowo także dr hab. Piotr Balcerowicz z Uniwersytetu Warszawskiego. Przeprowadził wywiady z czołowymi osobistościami afgańskiej polityki ostatnich lat²¹⁰ i jest doskonałym znawcą bieżącej sytuacji, zarówno w Afganistanie, jak też całym regionie środkowoazjatyckim²¹¹.

Na uwagę zasługuje dorobek badawczy dr Joanny Modrzejewskiej-Leśniewskiej, historyka z Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie. Naukowe zainteresowania i badania koncentruje autorka na historii Afganistanu ostatnich dwóch stuleci – jej publikacje dotyczą zarówno wpływu wielkich mocarstw na sytuację polityczną Afganistanu w przeszłości, jak też dotyczą burzliwie kształtującej się współczesności²¹².

Oprócz wyżej wymienionych, problematyką afgańską w szerszym kontekście kulturowym zajmował się cały szereg polskich naukowców. Szczególne miejsce należy się orientalistom, prof. Marii i Bogdanowi Składankom, naukowcom z Uniwersytetu Warszawskiego. Liczne publikacje małżeństwa wybitnych iranistów dotyczące głównie perskiej ekumeny, wśród której ukształtowała się znaczna część dziedzictwa kulturowego Afganistanu należy już do klasyki literatury przedmiotu: analizy naukowe, syntezy historyczne i tłumaczenia²¹³.

Winien jestem choćby wzmiankę o grupie ludzi przybliżającej polskiemu czytelnikowi wielkie dzieła literatury powstałej w afgańskim kręgu kulturowym. Także językoznawcom nie poświęciłem należnego im miejsca. Nazwiska Chodźki²¹⁴, Zału-

²⁰⁸ Eadem, *Epos perski i jego polski przekład*, [w:] Abolqasem Ferdousi, *Księga królewska Szah-name*, t. 1, przeł. W. Dulęba, Kraków 2004.

²⁰⁹ A. Krasnowolska, *Some Key Figures of Iranian Calendar Mythology (Winter and Spring)*, Kraków 1998.

²¹⁰ M.in. z Hamidem Karzajem, Bismillahem Chanem, Ahmedem Szahem Massudem, Burhanuddinem Rabbanim.

²¹¹ Zob.: P. Balcerowicz, *Afganistan. Historia – ludzie – polityka*, Warszawa 2001.

²¹² J. Modrzejewska-Leśniewska, *Pierwsza wojna afgańsko-brytyjska 1832–1842*, „Mówią Wieki” 1994, nr 2 (data rozpoczęcia wojny, 1832, jest zapewne pomyłką drukarską, winno być 1838, choć w literaturze spotyka się także datację 1839–1842); *Interwencja ZSRR w Afganistanie*, [w:] *Zarys dziejów Afryki i Azji 1869–1996. Historia konfliktów*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1996; *Emir-reformator. Modernizacyjna polityka władcy Afganistanu Amanullaha*, „Przegląd Historyczny” 1998, z. 1; *W poszukiwaniu ziemi obiecanej – emigracja muzułmanów z Indii do Afganistanu w 1920 roku*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 1; *Talibowie*, [w:] *Zarys dziejów Afryki i Azji 1869–2001. Historia konfliktów*, red. A. Bartnicki, Warszawa 2001; *Talibowie*, Pułtusk 2001; J. Modrzejewska-Leśniewska, *Afganistan w polityce Wielkiej Brytanii i Rosji Radzieckiej 1919–1924*, Warszawa 2001; *Another Kashmir? The Afghan-Pakistan Border Dispute*, „Boundary and Security Bulletin” 2001/2002, vol. 9, no. 4; *Nie tylko Kaszmir. Afgańsko-pakistański spór graniczny*, „Studia Polityczne” 2002, nr 13.

²¹³ M. Składankowa, *Zoroaster i magowie*, Warszawa 1963; *Bohaterowie, bogowie i demony dawnego Iranu*, Warszawa 1984; *Iran – między świadomością religijną a narodową*, [w:] *W kręgu religii krajów pozaeuropejskich*, red. A. Mrozek-Dumanowska, Warszawa 1985; *Mitologia Iranu*, Warszawa 1989; *Kultura Iranu*, Wrocław 1995; *Zrozumieć Iran. Ze studiów nad literaturą perską*, Warszawa 1996; *Iran – wzory świata kreowanego*, [w:] *Arcydzieła sztuki perskiej ze zbiorów polskich*, red. T. Majda, Warszawa 2002; B. Składanek, *Awicenna – uczonej renesansu irańskiego*, [w:] *Awicenna. Księga wiedzy*, przekł., wstęp, przypisy B. Składanek, Kraków 1974; *Bajhakiego studium władzy – wstęp*, [w:] Abul Fazl Bajhaqi, *Historia sultana Masuda*, wybór, przekład z perskiego i komentarz B. Składanek, Warszawa 1996; *Historia Persji*, t. 1, Warszawa 1999; *Historia Persji*, t. 2, Warszawa 2003; M. i B. Składankowie, *Serce Azji*, Warszawa 1976.

²¹⁴ Aleksander Chodźko (1804–1891), wybitny polski orientalista, filareta, w młodości (podobnie jak Jan Witkiewicz) podopieczny Tomasza Zana, absolwent Instytutu Języków Wschodnich w Petersburgu (zał. w 1823), przyjaciel A. Mickiewicza, w latach 1830–1844 w rosyjskiej służbie dyplomatycznej (w Persji: konsulaty rosyjskie w Tebrizie, Teheranie, konsul w Reszt), od 1857 profesor języków i literatur słowiańskich Collège de France. Autor m.in.: *Specimens*

skiego, Rozwadowskiego, Gawrońskiego, Freimana, Kuryłowicza, czy też ze współczesnych badaczy – Wojciecha Skalmowskiego²¹⁵, są szeroko znane w świecie i trwale zapisały się w annałach nie tylko polskiej nauki. Choć zestawienie w jednym zdaniu Friedmana i Skalmowskiego nie jest zasadne²¹⁶.

Tłumacze literatury mają wielki dorobek, zwłaszcza dotyczy to literatury w języku perskim powstałej na obszarze zaliczanym także do dziedzictwa afgańskiego, jego pogranicza – Chorasanu. W XIX w. przybliżali ją polskiemu czytelnikowi poprzez swe translacje: K. Mecherzyński (Rumi), W. Munnich, J. U. Niemcewicz (Hatifi na podstawie Czartoryskiego), J. Szujski (Rumi), w XX stuleciu: A. Gawroński (Omar Chajjam), T. Kowalski (Omar Chajjam), A. Lange (Omar Chajjam, Rumi), K. Libicki (Omar Chajjam), F. Machalski (Omar Chajjam, Dżami), T. Miciński (Rumi), F. X. Pudłowski (Omar Chajjam), J. Święcicki, (Rumi, Dżami, Omar Chajjam), M. Wolska i M. Pustowski (Omar Chajjam). Nie sposób pominąć najwybitniejszych spośród współczesnych: prof. B. Składanka²¹⁷, J. Bielawskiego, B. Majewską, A. Zajączkowskiego.

Szczególne miejsce należy w panteonie twórców literatury światowej autorowi wielkiego eposu *Szahname* – Alboqasemowi Ferdousiemu. Tłumaczone dzieło, w większych czy mniejszych częściach absorbuje polskich badaczy już od połowy XIX w. W 1934 r. fragmenty eposu wydrukował periodyk „Wschód” w tłumaczeniu Janusza Kaweckiego, wcześniej zaś (1929) w „Kurierze Warszawskim” zamieścił krótkie fragmenty *Szahname* Antoni Lange, a w 1921 r. Józef Szujski i w tymże roku – Tadeusz Miciński. Również wcześniej, w 1905 r., Julian Święcicki. Następnym w kolejności tłumaczem Ferdousiego był prof. Franciszek Machalski, który publikował krótkie fragmenty dzieła w „Studiach Irańskich” (t. 2, 1944; t. 3, 1945) w Teheranie. Przebywało tam wówczas wielu Polaków (armia gen. W. Andersa). Wydał także *Opowieść o miłości Zala i Rudabe* (wyj. z *Szahname*, Kraków 1961). Wybitnym znawcą Ferdousiego był również prof. Tadeusz Kowalski (kilka publikacji na temat dzieła w latach 1949–1956, w tym dwutomowe *Studia nad „Szahname”*, wyd. w Krakowie 1952, 1953), wreszcie analizował turecką wersję eposu prof. Ananiasz Zajączkowski.

Szczególne miejsce w przybliżaniu dzieła Ferdousiego należy się prof. UJ, iranie, Władysławowi Dulębie²¹⁸, który dokonał translacji utworu (Alboqasem Ferdousi,

of the Popular Poetry of Persia (1842), *Grammaire persane* (1852) i świetnego raportu na temat plemion regionu herackiego: *Le Koracan et son heros populaire...* (1852).

²¹⁵ W. Skalmowski, *Stan badań nad językami średnioirańskimi*, „Przegląd Orientalistyczny” 1965, nr 3; *Tajemnice sufizmu*, „Znak” 1998, nr 512; *Studies in Iranian Linguistics and Philology*, Kraków 2004; M. Broński (pseudonim W. Skalmowskiego), *Sytuacja w Afganistanie*, „Kultura” 1983 (Paryż), nr 11.

²¹⁶ Zarówno Friedman, jak i Skalmowski swe wielkie sukcesy naukowe święcili (Skalmowski święci nadal) za granicą. Lecz Friedman do Polski, jako jeden z nielicznych po odzyskaniu niepodległości, z kolonii naukowców polskiego pochodzenia w Petersburgu nie powrócił, rusefikując się całkowicie. Skalmowski zaś mimo fizycznej obecności za granicą od 1968 r. (USA, Iran, Belgia) był i jest wybitnym przedstawicielem polskiej emigracji, czego dał wielokrotnie dowody działając nie tylko na niwie naukowej, językoznawczej, ale i przez wiele lat poruszając sprawy polskie, choćby na łamach paryskiej „Kultury” (ps. M. Broński).

²¹⁷ Abul Fazl Bajhaqi, *Historia sultana Masuda*, wybór, przekład z perskiego i komentarz B. Składanek, Warszawa 1996; tamże *Bajhakiego studium władzy*, wstęp B. Składanek; Abul Fazl Bajhaqi, *Panowanie sultana Masuda*, cz. 1, „Przegląd Orientalistyczny” 1982, nr 1-2; idem, *Panowanie sultana Masuda*, „Przegląd Orientalistyczny” 1986, nr 1-2.

²¹⁸ Władysław Dulęba w swoich trzech *Dywanach perskich* (Kraków 1977, 1980, 1986) przybliżył postacie, wraz z przykładami twórczości, całego szeregu luminary literatury. W *Dywanie perskim* są to: Dakiki, Rumi, Dżami, Attar, Farruchi, Ferdousi, Hanzali, Manuczehr, Mondzik, Omar Chajjam, Onsur (Unsur), Ra’bia, Rudaki,

Księga królewska, wybór, przekł. i oprac. W. Dulęba, Warszawa 1981). Wybitną znawczynią Ferdousiego jest także warszawska orientalistka, prof. Maria Składankowa – tematyka eposu była kanwą jej dysertacji habilitacyjnej na UW (*Mity królewskiej księgi: Symbole i wzorce mityczne w „Szahname” Ferdousiego*, Warszawa 1981). Wreszcie w 2004 r. prof. Anna Krasnowolska z UJ dokonała krytycznej redakcji dzieła w tłumaczeniu W. Dulęby (A. Krasnowolska, *Epos perski i jego polski przekład*, [w:] Alboqasem Ferdousi, *Księga królewska „Szahname”*, t. 1, przekł. W. Dulęba, wstęp, przypisy, opracowanie filologiczne i literackie A. Krasnowolska). Tom 1, wydany w 2004 r., jest początkiem edycji pierwszego, kompletnego przekładu na język polski irańskiego eposu narodowego.

Postacią o kluczowym wręcz wpływie na naukę w momencie jej powstawania – filozofię i medycynę, i to od zarania kształtowania się tych dyscyplin naukowych był Awicenna²¹⁹. Pierwszy wielki polski uczony doby piastowskiej, Witelo²²⁰ zapoznał się bowiem z jego filozoficznymi dziełami na studiach w Paryżu (z Witela korzystał m.in. Leonardo da Vinci, a Kepler kilkaset lat później nazwał swe naukowe syntezy *Dodatki do Witelona*). W dziedzinie medycyny Awicenna, podobnie jak i w nauce zachodnioeuropejskiej, był filarem studiów w tej dyscyplinie w Akademii Krakowskiej (Uniwersytecie Jagiellońskim) aż do XVII w. (wykłady z medycyny Awicenny w Brukseli prowadzone były aż do 1909 r.). Polskie biblioteki, pomimo dziesiątkujących ich zbiory wojen zachowały sporo inkunabułów autorstwa Ibn Siny (np. na miniaturze Walentyna z Pilzna, *Awicenna u łoża chorego*, 1480, zbiory BJ). Również poezje i filozoficzne sentencje Awicenny zostały przybliżone polskim czytelnikom.

Szczupłość miejsca nie pozwala na przedstawienie innych naukowych dokonań związanych z Afganistanem. Wspomnieć trzeba jednak nazwiska, a dotyczą one: studiów nad sztuką (M. L. Bernhardt, Z. Żygulski, B. Kaim), architektury (J. Pierzchlewicz, A. Riabow-Dutkiewicz, J. Z. Polak, J. Frazik, B. Kaim), numizmatyki (J. Lelewel, T. Lewicki, R. Kiersnowski), historii starożytnej (J. Wolski, A. Świderkówna, Z. Bukowski, K. Dąbrowski), archeologii (B. Kaim, J. Bąbel).

Dorobek polskich dokonań w badaniach nad Afganistanem we wszelkich przejawach: geograficznym, historycznym, archeologicznym, etnograficznym, politolo-

Shahid; w *Drugim dywanie perskim*: Abusaid Abdulchajr, Abuszakur, Anwari, Aszdadi, Asiruddin, Azraki, Balajs-e Tabari, Baszszar, Rumi, Dżami, Farruchi, Hasan, Hilali, Kisai, Manuczehri, Ma'rufi, Masrur, Mas'ud-e Sa'de Salman, Moezi, Naser Chosrou, Ra'bia, Raszid-e Watwat, Sabir, Sanai; w *Trzecim dywanie perskim*: Abulfaradz Rumi, Abulhasan Talhe, Adib Peszawari, Anwari, Ebn Hossam, Ebn Sina (Awicenna), Emami, Fotuhi, Hasan z Gazny, Onsuri, Raszid Watwat, Ruhani, Samai, Sanai.

²¹⁹ Dla Afgańczyków Awicenna jest Balchim, tj. pochodzącym z Balchu. Urodził się co prawda w okolicach Buchary, lecz jego rodzina pochodziła z Balchu. Awicenna, *Księga wiedzy*, przekł., wstęp, przypisy B. Składanek, Kraków 1974; idem [Abu Ali Ibn Sina], *Poezje perskie*, „Przegląd Orientalistyczny” 1980, nr 4; J. Bielawski, *Awicenna (Ibn Sina) – Człowiek i dzieło*, „Przegląd Orientalistyczny” 1952; *Życie i dzieła Awicenny*, [w:] *Awicenna, Abu Ali Ibn Sina*, red. A. Zajączkowski, Warszawa 1953; J. Czerkawski, *Awicenna*, Warszawa 1953; *Ibn Sina*, hasło [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. A. Szostek, Lublin 1989; L. Kołakowski, *Awicenna jako filozof*, [w:] *Awicenna, Abu Ali Ibn Sina...*; J. Reychman, *Awicenna w Polsce*, [w:] *ibidem*; B. Skarżyński, *Awicenna jako lekarz i przyrodnik*, [w:] *ibidem*; S. Weinfeld, *Awicenna*, Warszawa 1985; A. Zajączkowski, *Awicenna i jego epoka*, [w:] *Awicenna, Abu Ali Ibn Sina...*; M. Gogacz, *O konieczności studiowania metafizyki Awicenny*, [w:] *Awicenna, Księga wiedzy*, Warszawa 1973 [orz. *Autobiografia; Metafizyka; Polskie publikacje o filozofii Awicenny*].

²²⁰ W Instytucie Historii Nauki PAN w Warszawie, pod kier. prof. J. Burchardta opracowano w 2004 r. *Klasyfikację całej tradycji rękopiśmienniczej Witelona*.

gicznym, socjologicznym czy też lingwistycznym, jest znaczący. Tym bardziej że systematyczne polskie badania, zainicjowane przez Krzysztofa Wolskiego a kontynuowane przez będących w Afganistanie polskich stypendystów w latach 70. XX w., trwają zaledwie od nieco ponad trzech dekad. W tej perspektywie czasowej należy je uznać za duży sukces.